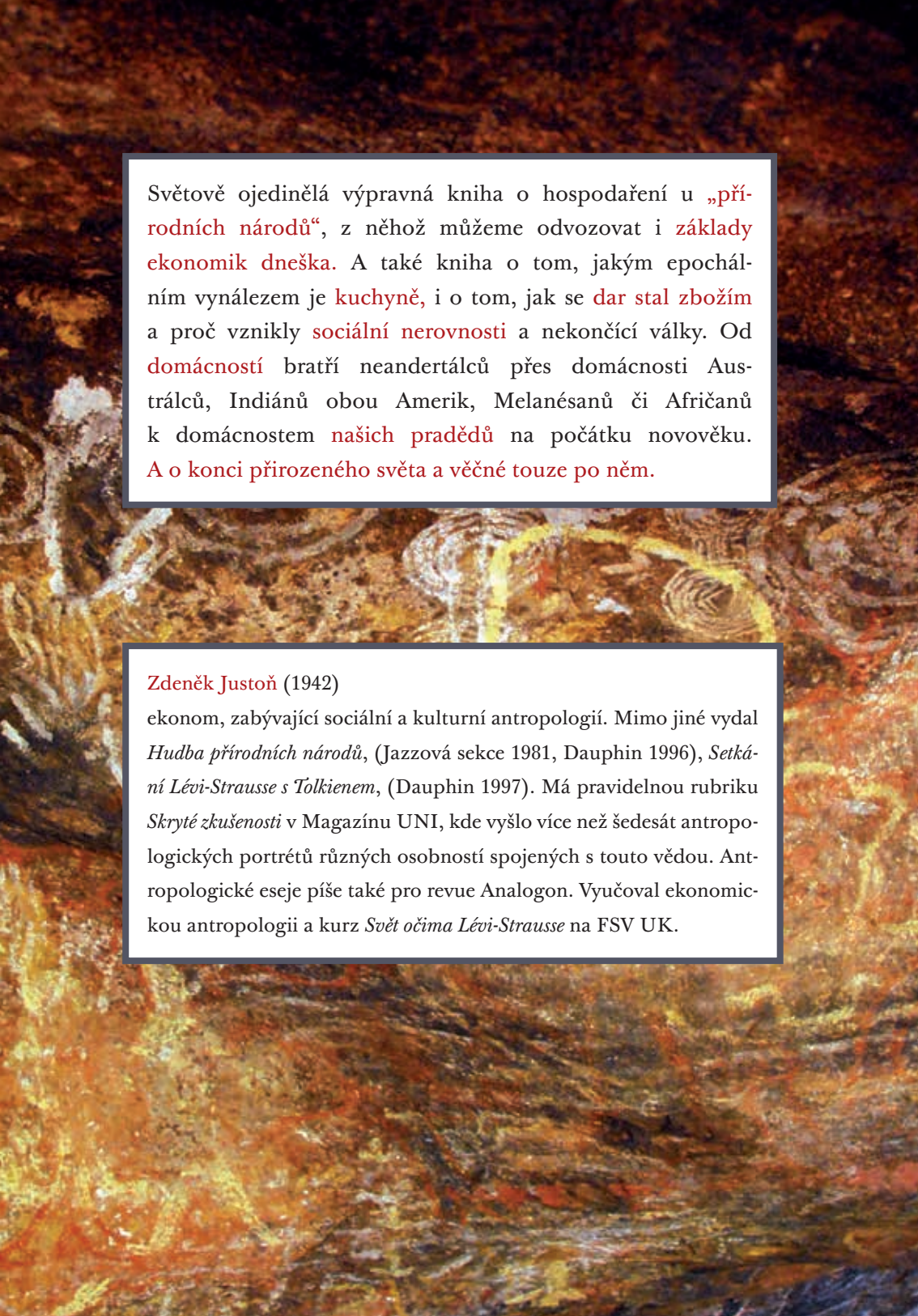

Zdeněk Justoň
EKONOMIE
PŘÍRODNÍCH
NÁRODŮ

Dauphin

Světově ojedinělá výpravná kniha o hospodaření u „přírodních národů“, z něhož můžeme odvozovat i **základy ekonomik dneška**. A také kniha o tom, jakým epochálním vynálezem je **kuchyně**, i o tom, jak se **dar stal zbožím** a proč vznikly **sociální nerovnosti** a nekončící války. Od **domácností** bratří neandertálců přes domácnosti Australců, Indiánů obou Amerik, Melanésanů či Afričanů k domácnostem **našich pradědů** na počátku novověku. **A o konci přirozeného světa a věčné touze po něm.**

Zdeněk Justoň (1942)

ekonom, zabývající sociální a kulturní antropologií. Mimo jiné vydal *Hudba přírodních národů*, (Jazzová sekce 1981, Dauphin 1996), *Setkání Lévi-Strausse s Tolkienem*, (Dauphin 1997). Má pravidelnou rubriku *Skryté zkušenosti* v Magazínu UNI, kde vyšlo více než šedesát antropologických portrétů různých osobností spojených s touto vědou. Antropologické eseje píše také pro revue Analogon. Vyučoval ekonomickou antropologii a kurz *Svět očima Lévi-Strausse* na FSV UK.

Zdeněk Justoň
EKONOMIE
PŘÍRODNÍCH
NÁRODŮ

DAUPHIN

2012

Tato kniha se těší laskavé podpoře Nadace Český literární fond.

© Zdeněk Justoň, 2012

© Dauphin, 2012

ISBN 978-80-7272-419-2

ISBN 978-80-7272-308-9 (pdf)

ISBN 978-80-7272-309-6 (e-pub)

OBSAH

PŘÍRODA A KULTURA	9
Ekonomie a přírodní národy	11
Etnografický záznam	16
Ekonomická antropologie	20
Kulturní modely	24
Minulý čas	26
Poznámky	29
 ŽENA A MUŽ	 31
Jak vznikají příbuzenské vztahy	32
Příbuzenství, ekologie, demografie	45
Modely příbuzenství	62
<i>Model Kariera</i>	62
<i>Model Aranda</i>	67
<i>Model Murndžin</i>	72
<i>Model Karadžeri</i>	77
Poznámky	92
 VODA A OHEŇ	 95
Modelové kultury	99
<i>Kalaharští !Kungové</i>	99
<i>Austrálci ze Západní pouště</i>	118
<i>Polynésané z Tikopie</i>	136
<i>Indiánští „lovci bizonů“</i>	153
Poznámky	170

VÁLKA A MÍR	175
Modelové kultury	177
<i>Indiánští Nambikwárové</i>	177
<i>Guayakiové</i>	191
<i>Yanomámové</i>	208
<i>Mundurukové</i>	223
Poznámky	245
BOHATÍ A CHUDÍ	249
Modelové kultury	251
<i>Afričtí Hadzové</i>	251
<i>Barujové z Nové Guineje</i>	268
<i>Melanésané z Třobriandských ostrovů</i>	286
<i>Indiánští Kʷakiutlové</i>	305
Poznámky	326
ZIMA A LÉTO	329
Modelové kultury	
<i>„Lovci sobů“ Čipevájové</i>	331
<i>Žápadní Šošoni</i>	358
<i>Arizonští Hopijové</i>	381
<i>Prérijní Indiáni – Šajeni</i>	405
Poznámky	423
DOMÁCÍ A CIZÍ	427
Modelové kultury	
<i>Neandertálci</i>	429
<i>„Paleolitici“</i>	444

<i>„Mezolitici“</i>	462
<i>„Neolitici“</i>	478
Poznámky	509
 VESNICE A MĚSTO	517
Misionářská města	522
Město a vesnice v Evropě	535
Venkov	546
Město	563
Konec přirozeného světa	582
Poznámky	588
 REJSTŘÍK	592

PŘÍRODA A KULTURA

Ekonomie a přírodní národy
Geertzovy teoremy
Pohledy na minulost

„Zapomeňte na ekonomickou antropologii. To, co potřebujeme, je antropologická ekonomie.“¹

Marshall Sahlins

I když se říká, že čtenáři stejně nečtou úvod, nedá mi to, abych ne-
vedl tuto knihu několika praktickými poznámkami, které se bu-
dou týkat objektu, materiálů a zpracování této knihy.

EKONOMIE A PŘÍRODNÍ NÁRODY

První slovo v názvu této práce je „ekonomie“. Definici toho, co toto slovo znamená, si nechám jako překvapení až na začátek druhé kapitoly. Na počátku svého vyprávění bych pouze chtěl zdůraznit, že budu v celém textu pojímat ekonomii jako vztah, který se utvářel mezi přírodou a kulturou. Jinak řečeno, budu se zabývat tím, jak lidé využívali zdroje přírody k uspokojování potřeb kultury. Chci ukázat, že systém lidské produkce a spotřeby je součástí rozsáhlejšího celku, než si obvykle dokážeme představit, neboť od počátku existence našeho druhu na této planetě hrála příroda rozhodující roli v procesu vytváření bohatství každé kultury.

Právě v produkci a užití bohatství je skryt onen zvláštní prvek pozemské aktivity lidí, který chápeme v obecném pojetí jako „ekonomii“ a který má při rostoucím počtu obyvatel bezprostřední vliv na celý planetární systém. Ekonomické procesy tak můžeme vnímat jako toky energie, které plynou z přírody do kultury.² Z tohoto hlediska je každá lidská společnost *input-output system*, „systém vstupů a výstupů“, tedy organismus, který využívá soubor přírodních materiálů a energií jako vstupů, aby získal požadované výstupy, jež mu zajistí jeho přežití či růst jako celku.

Proto můžeme vnímat zdroje přírody jako vstupy ekonomické činnosti lidí, potravu, movité a nemovité statky lidí jako výstupy a lidskou práci jako náklady kultury. A protože budu v našem vyprávění začínat od Adama, čili od těch nejjednodušších kulturních „organismů“, jakými byly malé skupiny přírodních národů, zaměřím se především na základní zdroje, jejichž minimální dostupnost rozhodovala o reprodukci a zachování každé lidské society. Zvykli jsme si, že kulturu stavíme výše než přírodu. Ale víme vůbec, jaký byl původní postoj člověka k přírodě? Právě tento vztah bude hlavním tématem této práce, i když zůstane spíš v pozadí výkladu, zatímco v popředí bude činnost lidí.

Ve druhé části názvu této práce jsou potom uvedeny „přírodní národy“. A zase musí následovat otázka: co jsou to vlastně přírodní národy? Čím se vyznačují? Dovedeme je definovat? Pro českého čtenáře asi bude překvapením, když řeknu, že tento termín antropologie jakožto humanitní obor nezná. Přitom po celou dobu její existence trval stav nouze pro případ, jak pojmenovat národy, jež byly původně v ohnisku jejího zájmu. Takže etnologové, etnografové a posléze i antropologové je nazývali primitivními, tradičními, exotickými, ale také mimoevropskými, archaickými, neznalými písma, bez historie. Poetický název „přírodní národy“ se do českého prostředí dostal z němčiny, neboť zde existovaly *Naturvölker* jako vzdálená ozvěna německého romantismu.

Jako první jej u nás užil Josef Čapek v roce 1938 v názvu své průkopnické práce *Umění přírodních národů*. A přitom hledání přírodního člověka doprovázelo evropský novověk od svých počátků, tedy od doby, kdy Kolumbus přivezl jeho veličenstvu do Španělska na ukázkou živé Indiány.³ Čím více informací o těchto lidech z Nového světa přicházelo, tím snadněji se představa člověka bez kultury zhmotňovala do obrazu amerického domorodce. Indiáni v očích tehdejší elity představovali lid ve stavu přirozenosti v kontrastu k evropské civilizaci. Domorodí lidé v Americe žili „ve stálé touze po přirozené chlíplosti, byli osamělí, chudí, divocí, zvířecí“. Tak je popisovali evropští dobyvatelé, misionáři a dobrodruhové.

Přijímaný obraz ale nezobrazoval konkrétního člověka, nýbrž sloužil jako jedna strana srovnávacího modelu: **přírodní** člověk versus **civilizovaný** člověk, příroda versus kultura.

Tento model tiše přijala i etnologie. Snem každého etnologa bylo nalézt domorodce, kteří se ještě nikdy nesetkali s naší civilizací. Každý etnolog prahнул po tom dojít až na nejkrajnější mez lidství, kdy člověk už byl *Homo sapiens*, ale ještě nebyl schopen přírodní řád nějak narušovat. Z hlediska ekologického to bylo cosi jako ideální společnost, jež po sobě nezanechávala žádnou ekologickou stopu. Tato představa bohužel spočívala v přílišné idealizaci pří-

rodního člověka. Ale hlavně pořád existovalo riziko, že setkání s „přírodními“ lidmi mohlo vyústit v závěrečné zklamání, protože takoví lidé byli obvykle nedotčeni až příliš.

Jak napsal po jednom takovém shledání v Amazonii Lévi-Strauss: „Po vzrušující pouti jsem své nedotčené divochy konečně měl před sebou... Byli tady, ochotni informovat mě o svých zvycích a vírách, a já neznal jejich jazyk. Měl jsem je před sebou stejně blízko jako obraz v zrcadle, ale mohl jsem si na ně leda sáhnout, nikoliv jim porozumět.“⁴ Hledání přírodního člověka naráželo po celou dobu dějin etnologie na stejný problém – jak těmto lidem porozumět? Dnes máme dostatek etnologického materiálu, aby se dal sestavit obraz přírodního člověka, ale vystavujeme se vždy nebezpečí, že v okamžiku jeho zobecnění mu nebude odpovídat žádná skutečnost.

Ale je takový obraz k něčemu dobrý? Snad ano, protože by nám mohl posloužit k tomu, abychom dokázali odlišit, co je na lidské společnosti **původní** a co **umělé**, co pochází z přírody a co z kultury.⁵ V této knize se budeme k tomuto obrazu často blížit, ale nikdy ho nedosáhneme.

Problém je, že dosavadní antropologický diskurs byl příliš silně ovlivněn tradičním pohledem sociálních věd. V čem tento pohled spočíval? V jednoduché úvaze: pokud se děti všude na světě rodí stejné, a přitom chování dospělých se v odlišných kulturách výrazně liší, pak tyto odlišnosti nejsou podmíněny biologicky, ale kulturně.⁶ Mnozí kritici tomuto pohledu na člověka vytýkali, že zanedbává některé aspekty bouřlivého rozvoje přírodních věd, zejména potom genetiky. Základní výtka spočívala především v odmítnutí představy, že učení je podstatný prvek socializace, tedy společenské aktivity, která ze stejných dětí dělá různé dospělé.

Přírodovědci antropologům vytýkali, že bez jakýchkoliv důvodů odmítli možnost využít biologická vysvětlení pro sociální jevy. Neboť kdyby této možnosti využili, nemohlo by prý dojít k natolik chybné analýze problému, jenž spočívá na opozici toho, co je

vrozené a co **naučené**. Psychologické, sociální i kulturní vlastnosti každé společnosti jsou výsledkem historie, odehrávající se v konkrétním prostředí, kde platily nejen sociální normy, ale také tam probíhaly evoluční procesy. Pochopit podstatu sociálních jevů nelze bez přijetí poznatků přírodních věd. Vrozené a naučené je duální opozice stejné kvality jako původní a umělé, přírodní a civilizované.

V této knize se rozhodně nebudeme bránit přírodním interpretacím kulturních jevů, spíše je budeme vyhledávat. Jen tak se můžeme stále pohybovat v rovině výše naznačených opozic: co je **přírodní**, je také původní a vrozené, co je **civilizované**, je zároveň umělé a naučené. Opozice přírodní a civilizovaný je postavená spíše na protikladu dvou metafor než na jednoznačné definici a tak s ní také budeme v textu pracovat. Metafora, jako srovnání na základě podobnosti, bezpochyby rozšíří možnosti našeho zkoumání, neboť nám dává větší volnost než jednoznačné definice.

Přesto si dovoluji nabídnout, co si můžeme pod pojmem „přírodní národy“ představovat. Nejde ani tak o definici, ale spíše o určení vlastností, jež budou mít zde probíraná etnika.

Přírodní národy představovaly společnosti, kde

- 1) zásahy lidí do přírodního prostředí byly do té míry zanedbatelné, že ekologická omezení předurčovala způsoby jejich ekonomického chování i formy jejich sociální organizace;
- 2) způsob a styl života lidí významně omezoval akumulaci materiálních statků, což mělo vliv na nevýrazné sociální nerovnosti mezi jedinci;
- 3) výrobní vztahy závisely na příbuzenských vztazích, nebo s nimi dokonce byly totožné, což je klasické téma antropologie.

Tyto tři vlastnosti nás ovšem nabádají k velké obezřetnosti, neboť v přírodních národech se často děly věci, které překračují hranice naší fantazie, a jak uvidíme, platilo tam jediné univerzální pravidlo, které ovšem mělo nesčetné množství variací k použití. Kdybychom si to chtěli usnadnit, můžeme říci, že přírodní národy byly společnosti, v nichž hlavní výrobní způsob reprezentovali sběrači a lovci. V anglické literatuře se v poslední době pro tento výrobní způsob prosazuje termín *foragers*, který zatím nemá český ekvivalent. Ale mezi přírodní národy můžeme ještě zařadit původní zemědělce, kteří hospodařili na malých pozemcích, spíše zahradách, a půdu získávali způsobem *slash and burn*, „posekat a spálit“.

ETNOGRAFICKÝ ZÁZNAM

Naše vyprávění bude založeno především na interpretaci etnografické literatury. A zde číhají jistá nebezpečí. Neboť obvyklý postup antropologů, než došli k nějaké pozitivistické teorii, vedl přes terénní výzkum. Jinými slovy, než začali antropologové snít své teorie, měli za sebou dlouhodobé pozorování svého „přírodního národa“, na kterém se vyučili etnografii. V čem spočívaly taje této vědy? Metoda byla vždy stejná: „Co dělá etnograf? Píše!“⁷ Zaznamenává to, co se prostřednictvím průvodce či překladatele dozvěděl, nebo o čem se sám, znalý domorodého jazyka, domlouval se svým informátorem. Domorodci vyprávěli, odpovídali na dotazy. Etnograf psal – záznamy rozhovorů, odpovědi na dotazy, deník.

A když přijel od domorodců domů, vše začínalo nanovo; podle sestaveného plánu přepisoval do nové formy to, co už jednou zapsal. Etnograf tedy především zapisoval pomíjivé události, jejichž prchavost se s časovým a geografickým odstupem zvyšovala, což jeho záznamům dodávalo samo o sobě historický význam. Zápis každodenních událostí se přes všechnu nedokonalost z hlediska poznání skutečnosti stal časem jediným pramenem pro poznávání dnes už neexistujících kultur. A tady vždy hrozilo velké nebezpečí, neboť základem všech omylů bylo buď nedorozumění, protože etnograf nemusel vše správně pochopit, nebo chybná vzpomínka, protože etnograf špatně složil dohromady fragmenty sledované skutečnosti.

Práce etnografa se tak trochu podobala činnosti špiona či vyzvědače, který z útržků rozhovorů a ze zpráv informátorů vytváří pomocí naučené metodiky záznam o světě lidí, jenž má druhé straně posloužit jako reálný obraz skutečnosti. Bohužel tento algoritmus má svá úskalí, neboť směšuje popis domorodé kultury s jejím poznáním. Geertz tvrdil, že antropologie obecně je vlastně literatura, protože není nic jiného než slovesný výtvar. Jestliže domorodá

kultura existuje uprostřed konkrétních reálií: v domorodé chatě, buši, pralese, zahradě, ve vesnici, pak antropologie vězí v knihách, ve člancích, v esejích a přednáškách.

Takže také my se v této práci budeme pokoušet o interpretaci literatury, kterou nám zanechaly tři generace etnografů. Abychom se pokud možno vyhnuli záměně literatury a skutečnosti, navrhuji řídit se několika ponaučeními, která jsem formuloval jako tři Gerertzovy teorémy.

První teorém říká, že porozumět nějaké cizí kultuře znamená pochopit její normálnost.⁸ Jinak řečeno – teprve tehdy, až poznáme její banalitu, mohou nás její tvůrci přestat strašit a stanou se pro nás normálními lidmi. Antropologické poznání se stále více blíží „zhuštěnému popisu“ každodenních událostí, které pečlivě shromažďoval etnograf a antropolog je posléze zpracovává. Antropologické spisy nejsou tak ničím jiným než interpretacemi těchto „zhuštěných popisů“, a to ještě druhého nebo třetího řádu, vezme-li v úvahu, že už sám informátor je autorem své vlastní (a tedy první) interpretace skutečnosti.

Čím více etnografové sloužili svému cíli – dostat se hlouběji do myšlení a srdcí domorodců, tím více si nad jejich badatelskými výsledky zoufají antropologové: z etnografických rukopisů vyvstává mnohvrstevnatý soubor, kde se jednotlivé vrstvy navzájem překrývají, proplétají, některé mizí a nové se objevují. Z těchto rukopisů se najednou zjevuje kultura jako zvrásněná geologická krajina. S tímto rizikem musíme tedy počítat a smířit se s tím, že i naše závěry budou pouze relativní. A hlavně – musíme se vyvarovat všech morálních soudů! Vždyť málokterý z přírodních národů by splňoval požadavky deklarované v naší civilizaci pod názvem „lidská práva“, do nichž jsme vložili své vlastní morální normy.

Druhý teorém upozorňuje na přehlíženou skutečnost, že zdrojem antropologického poznání je pouhá intelektuální vynalézavost.⁹

Etnograf zapisoval, jeho výstupem byl onen „zhuštěný popis“ doplněný fotkami, kresbami, tabulkami atd. A záleží na vynalézavosti antropologa, jak bude tento popis interpretovat. Cesta, jak se dostat od těchto etnografických miniatur ke zobecňujícím náčrtům, je velmi ožehavá a po pravdě řečeno teorie, které až doposud antropologové vymysleli, byly spíše prohrami tohoto humanitního oboru. Výsledek naší práce bude tedy záviset jednak na vybrané etnografické literatuře, jednak na naší vynalézavosti, s jakou budeme etnografův popis kultury interpretovat.

Ač se to zdá k nevíře, antropologie je svými metodami blízká historii, neboť jejich podobnost spočívá ve snaze zachránit alespoň útržky z rozmluv mezi etnografem a jeho informátorem, které by jinak zmizely v čase. Ba co víc – tyto rozhovory je možné ustálit ve formě, která umožní jejich návrat. Neboť mnoho z toho, co etnografové popsali, už dnes zmizelo nebo se proměnilo v něco jiného. Antropologie se tedy stává dějinami každodennosti zaniklých lidských kultur. Je to vlastně jakýsi druh mikrohistorie.

Třetí teorém nabádá k pokoře, protože bylo vždy zlé, když se přírodní národy změnily na přírodní laboratoře.¹⁰ Na příběhu sociálně vyloučených skupin obyvatel u nás i v zahraničí si můžeme uvědomit, že antropologie nenabízí žádné recepty na léčení etnických a sociálních problémů. Etnografická data nejsou solidnější než třeba data historická; jsou pouze konkrétní, neboť je v nich obsažena jistá rozumná míra skutečného života. Proto by nás tato data neměla svádět k žádným předpovědím, protože jejich interpretace je vždy možná toliko *post factum*. My s nimi budeme pracovat mnohdy až po desítkách let, jež uplynuly od jejich získání. Mobilizujeme tedy staré údaje, využíváme již použité koncepty a zkoušíme dříve formulované hypotézy.

Výsledek můžeme považovat za pokrok, jestliže přinese něco nového, něco, co je pronikavější, než byly předcházející výsledky. Obrovská přirozená různorodost kulturních forem varuje, že v antropologickém poznání rozhodně nejde o odkrývání zákonitých

vztahů mezi empirickými daty. Antropologie nám umožňuje číst si výpovědi lidí, se kterými bychom se nikdy v životě nesetkali, dokáže tyto rozmluvy uchovávat a dovoluje nám se k nim zase vrátet. Antropologie je podivná věda: začíná oslovováním chytrých lidí hloupými dotazy a její smysl se nakonec ztrácí v literatuře.¹¹

EKONOMICKÁ ANTROPOLOGIE

Nejprve trochu *genesis*: v roce 1996 mě pozvala Alena Vodáková, vedoucí Katedry sociologie na Fakultě sociálních věd UK, abych vedl kurz ekonomické antropologie. Tehdy jsem zjistil, že posluchači jsou už přesyceni různými teoriemi, a prakticky nevědí, jaký byl každodenní život a materiální a duchovní úroveň národů, jež byly objektem zájmu tohoto oboru. A tak jsme si společně povídali o kalaharských sběračích, dogonských zahradnících, nuerských pastevcích a podobně. Chtěl jsem, aby si sami na základě etnografického materiálu nalézali obecnější východiska, a mohli tak konfrontovat náš svět s jejich světem.¹² Ani tato práce v žádném případě není učebnicí ekonomické antropologie.

Ostatně stačí chvíle hledání na internetu, abychom zjistili, že kurz ekonomické antropologie se dnes přednáší na vysokých školách jako souhrn ekonomických teorií, a vzdaluje se tak rychle původní antropologii, spojující kdysi etnologii a etnografii v jednu ucelenou vědeckou disciplínu. Stejným způsobem, jakým jsem tehdy pracoval se svými posluchači, chci postupovat i nyní. Nejprve si však musíme shromážděný soubor etnografických, archeologických a historických údajů nějak utřídit. K tomu nám můžou napomoci již výše zmíněné duální opozice, které nám usnadní základní třídění uvedeného souboru. Proto bude výklad v každé kapitole postaven na jedné opozici zmíněné v jejím názvu.

Když se podíváme do tabulky 1/1, zjistíme, že každá opozice sama o sobě generuje téma kapitoly a potom už je snadné najít pro výklad tematická data.

Tabulka 1/1: Témata jednotlivých kapitol		
Kapitola	Název	Téma
druhá	Žena a muž	Příbuzenská pravidla
třetí	Voda a oheň	Původ kuchyně
čtvrtá	Válka a mír	Mužská agresivita
pátá	Bohatí a chudí	Dělbá bohatství
šestá	Zima a léto	Úloha přírodního prostředí
sedmá	Domácí a cizí	Kulturní a genetická dědičnost
osmá	Vesnice a město	Konec přirozeného světa

Abychom si udělali představu, jak se témata postupně rozvíjejí, podívejme se na stručný nástin výkladu jednotlivých kapitol.

ŽENA A MUŽ. – DRUHÁ KAPITOLA se zabývá otázkou, jak něco tak bizarního jako sexuální chování lidí může vést k uzavírání manželství. Vysvětlení je třeba hledat v sociálním životě našeho druhu. V případě sňatku hraje totiž hlavní roli jediné univerzální sociální pravidlo, kterým je zákaz incestu. Toto pravidlo přitom neříká nic jiného, než že ve vztazích mezi mužem a ženou není možné dělat cokoliv. Přesto se od zákazu incestu rozvíjí celý soubor příbuzenských pravidel, jež lidé v každé společnosti dodržují. Čtyři australské příklady dokumentují, jakým způsobem se řeší praktické otázky při uzavírání sňatků a jak je ovlivňuje především ekologie a demografie každého etnika.

VODA A OHEŇ. – TŘETÍ KAPITOLA se věnuje tomu, jak sociální a ekonomický život lidí podmiňují dva živly: voda a oheň. Zatímco voda jako přírodní zdroj je základní podmínkou života vůbec, využití ohně způsobilo kulturní revoluci. Popis několika kultur slouží k objasnění hlavních pohnutek, jež vedly k tomu, proč lidé začali považovat místo, kde rozdělali oheň, za svůj domov, co je vedlo

k rozvoji kulinářských návyků a proč se tepelně zpracovaná jídla stala součástí slavností a předmětem vzájemných darů. Vznik kuchyně byl epochální kulturní vynález, který způsobil, že v působení přírodních a kulturních vlivů na náš druh dosáhla převahy kultura.

VÁLKA A MÍR. – ČTVRTÁ KAPITOLA zkoumá jeden z podstatných rysů našeho druhu, kterým je agresivita mužů. Čtyři známé kultury jihoamerických Indiánů ukazují, jak tato mužská vlastnost ovlivňovala dělbu práce podle pohlaví ve společnostech, jež vytvářely malé rezidenční skupiny schopné pokrýt veškeré své potřeby z vlastních zdrojů. Tato dělba vycházela z prostorové orientace obou pohlaví, kdy ženy využívaly zdroje obživy v nedalekém sousedství rezidenční základny, naproti tomu muži kontrolovali velké oblasti loveckých revírů. Zatímco ženy svou aktivitou zajišťovaly hlavní část zdrojů obživy, pro muže byla ekonomická činnost pouze jednou ze součástí jejich bojeschopnosti.

BOHATÍ A CHUDÍ. – PÁTÁ KAPITOLA rozebírá možnosti specializace a tvorby nadvýrobku v soběstačných rezidenčních skupinách. Výběr dobře popsanych kultur pokrývá různé ekologické varianty, jež svědčí o tom, že zvýšená produktivita práce vyplývající z mimořádných dovedností vedla vesměs k podobným způsobům dělby bohatství. Rozdělování nedostatkového produktu bylo vždy rovnostářské, neboť takový produkt byl v případech přírodních národů považován za veřejný statek. Naproti tomu vytvořený nadvýrobek podléhal sociální redistribuci, jejíž princip spočíval v reciprocitě darů, do které se promítaly vlivy sociální, morální, náboženské i estetické.

ZIMA A LÉTO. – ŠESTÁ KAPITOLA sleduje, jakým způsobem se různá etnika vypořádávala se sezónností své ekonomické činnosti. Lidé žijící v klimatických podmínkách Severní Ameriky dělili rok na

období ekonomicky činné a na období pasivní. To mělo vliv na jejich práci s časem, kdy museli vytvářet zásoby na zimu, ale také na práci s prostorem, neboť v krajině se mohli pohybovat pouze v létě. Časem se tato adaptace rozšířila o etnickou spolupráci, která dostala svou podobu na regionálních trzích, kde si různá etnika vyměňovala své výrobky, což napomáhalo ke specializaci. Tento proces nakonec vedl k sociální nerovnosti, permanentnímu válečnému stavu a k zániku tamních přírodních národů.

DOMÁCÍ A CIZÍ. – SEDMÁ KAPITOLA pracuje s analogií pravěkých a recentních národů, což umožňuje sledovat posloupnost archaických kultur v českých zemích a ukázat na nich, že také my jsme byli kdysi sběrači a lovci. Naši paleolitičtí předci vytvořili výjimečnou kulturu a postarali se o většinu naší genetické výbavy. Tito lidé se k nám ještě jednou vrátili na počátku holocénu a vtiskli svou mezolitickou kulturou do naší země dodnes funkční sídelní strukturu. Poslední velkou populací, která nás výrazně kulturně, ale již méně geneticky ovlivnila, byla vlna prvních zemědělců. Všechny ostatní děje, následující až do novověku, byly pouhé variace na téma kulturního a genetického dědictví.

VESNICE A MĚSTO. – OSMÁ KAPITOLA vznáší otázku, do jaké míry naše evropské dědictví ovlivnila antická idea města jakožto ideálního uspořádání světa. V novověku se k této myšlence vrátili dobrodruhové, investoři i misionáři působící v Novém světě, kde se snažili v kontaktu s domorodou populací budovat nová ideální města. Zatímco stavovská společnost v raném novověku vycházela ještě ze starého kastovního uspořádání, nová, osvícenská ideologie práce rozmetala dosavadní přirozený stav, což vedlo ke dvěma nevratným změnám: k odcizení práce jejím odnětím domácnostem a k obrovskému nárůstu městské populace. Ekologie našeho druhu se vydala zcela novým směrem.

KULTURNÍ MODELY

Chceme-li popsat nějaký reálný objekt, v našem případě určitou kulturu, máme vždy snahu jeho skutečnou velikost redukovat na menší. Zmenšení rozměrů nemusí znamenat zjednodušení: z velké kultury můžeme vytvořit homologický model, jehož rozměry nám umožní prohlédnout si ho detailně, tak říkajíc jako na dlani. Vypadá to, jako bychom si z popsané kultury vybrali některé její části, z nich ručně vyrobili zmenšený objekt a na něm takřka laboratorně vyzkoušeli, zda je hledaný cíl našeho zkoumání reálný. Při této činnosti je možné čtenáři nabídnout jisté spoluautorství a dodat mu dobrý pocit, že se může účastnit odhalení nové perspektivy, která nám umožní vidět věci jinak.

To má u kultur, které se vyznačují výraznou a někdy až šokující jinakostí, své důležité opodstatnění. Jestliže popis nepochopitelného chování nositelů vzdálených kultur může vzrušit naše smysly, potom vytváření modelů jejich kultury je spíše příjemnou intelektuální hrou. Je to podobné, jako když odléváme a malujeme cínového vojáčka: už nevzbuzuje hrůzu, jakou v nás mohl vyvolat skutečný ozbrojený voják, ale dává nám to potěšení z naší šikovnosti. Úkolem modelu je tedy nahradit úbytek smyslového poznání ziskem intelektuálního řešení.¹³ Takže z našich dat seřazených podle témat budeme vyrábět kulturní modely vybraných etnik.

K dispozici máme několik druhů použitelných záznamů. Využít budeme především etnografický záznam, jehož autory byli podivíni, kteří se vypravovali do zapadlých koutů naší planety, aby odtud přinesli autentická svědectví o lidech, jejichž život se radikálně lišil od našeho. Tento typ záznamu je nejsdílnější, protože se jeho pisatelé s popisovanými lidmi osobně setkali. Kapitoly druhé až šestá pracují převážně s etnografickým záznamem a každá z nich zachycuje život několika přírodních národů, jak je popsaly velké postavy antropologie, jakými byli Boas, Malinowski, Weine-

rová, Firth, Elkin, Marshallová, Tindale, Lévi-Strauss, Chagnon, Murphy či Helmová. Každé jejich etnografické dílo mi posloužilo k vytvoření obrazu jedné modelové kultury.

Druhý typ záznamu je archeologický, který působí rovněž exoticky, pouze se za ním neputuje v prostoru, ale v čase. Má jednu obrovskou nevýhodu: je nejméně sdílný, protože poskytuje pouze svědectví zprostředkované jinými podivíny, kteří se místo výprav do exotických zemí vydali do útrob země, aby tam v hromadách hornin našli materiální stopy po lidech, kteří jsou nám v čase natolik vzdálení, že většinu pozůstatků po jejich životech pohltila časem příroda. Tento záznam je anonymní: neznáme ani tváře, ani jména lidí, o kterých budeme mluvit. Interpretace tohoto záznamu jsou obtížné, ale lze si vypomoci analogií s etnografickým záznamem. V sedmé kapitole využijeme práce slavných krajanů, kteří proslavili naši archeologii: Svoboda, Vencel, Zvelebil, Pavlů, Beranová.

Zbývá historický záznam. Jeho autoři jsou podivíni jiného ražení: v prachu archivů dešifrují písemné prameny, aby podali svědectví o životech lidí, kteří byli dějinnými činiteli. Tento záznam může, ale nemusí být anonymní, může, ale nemusí být pravdivý, může, ale nemusí být autentický. I tady je třeba opatrnosti, ale zde analogie již tolik nepomůže: při interpretaci je nutné vydat se na tenký led spekulace. Zatímco etnografické záznamy jsou převážně synchronní, což znamená, že popisují kultury v jejich geografickém, tedy prostorovém rozšíření, historická svědectví jsou svou podstatou diachronní, takže zobrazují kultury v jejich dějinném, tedy časovém vymezení.

MINULÝ ČAS

Ale ať jde o etnograficky popsané kultury, nebo o archeologicky či historicky doložené kultury, jedno mají společné: už neexistují. Proto je celá tato kniha napsána v minulém čase, v případě historických kultur je to více než zřejmé, trochu jiná, možná pro někoho překvapující situace nastává u recentních přírodních národů. Bohužel musím konstatovat, že většina z nich nepřežila 20. století. Pokud jejich bývalí příslušníci ještě žijí, buď se asimilovali v globální civilizaci, nebo tvoří sociálně vyloučené skupiny živořící na okraji společnosti. V lepším případě dopadli jako africký kmen Mursiů.

„Nejmalebnější etiopský kmen jsou Mursiové. Nosí dřevěné meče spolu s kalašnikovy a jejich ženy si do dř v dolním rtu vkládají obří hliněné disky. Ještě před deseti lety Musiové utíkali do buše, už když uslyšeli zvuk auta. Dnes k nim jezdí osm deset landcruiserů denně. V každém cestovatelském časopisu už byli nejmín šestkrát. Peníze za fotky jsou pro Mursie hlavním zdrojem příjmů. Ve vsi přes den zůstávají jenom ženy, pro větší malebnost ověšené samopaly. Kdo přijde dopoledne, má štěstí. Ještě nejsou opilé, a nemají tudíž tendenci opravdu střílet. Odpoledne je účinek chlastu koupeného za peníze z fotek nevyzpytatelný.“¹⁴

Přesto, že se budeme pohybovat stále v minulém čase, bude časové vymezení pro naši práci důležité. Etnohistorik Gumiljov napsal, že se na minulost můžeme dívat různě:

- 1) z ptačí perspektivy,
- 2) z vrcholku mohyly nebo
- 3) z myší díry.¹⁵

V čem nám to pomůže? Budeme mít na výběr, z jaké výšky chceme pozorovat naše objekty, tedy studované kultury, jejichž modely nám napomůžou v hledání odpovědí na naše otázky.

Pohled „z ptačí perspektivy“ nám umožní vidět tyto kultury ze vzdálenosti staletí, tisíciletí, dokonce z takové vzdálenosti, jakou představují dvě po sobě následující geologická období – pleistocén a holocén. My tohoto velmi vzdáleného pohledu na naši planetu využijeme; vždyť některé ze sledovaných kultur skutečně pamatují doby obou geologických epoch. Nicméně tento pohled nebude pro nás rozhodující, pouze nás upozorní na časomíru lidské existence na této planetě.

Pohledem „z vrcholku mohyly“ můžeme vidět dolů na ostatky toho, kdo v mohyle leží; tento pohled je hrou generací. Lze ho využít tam, kde důležité slovo má genealogie. I když návaznost generací není hlavním předmětem našeho zájmu, při výkladu příbuzenských vztahů je tento pohled důležitý.

Naším hlavním pohledem však bude ten poslední: my se budeme dívat na studované kultury „z myší díry“. Co to znamená? Hlavním předmětem našeho zájmu bude každodenní život. Ráno, dopoledne, odpoledne, večer, noc. Život všedních dnů. Tam se odehrává ekonomie přírodních národů. Znamená to tedy, že se budeme zabývat především životními banalitami.

Avšak disciplína, jež se zabývá jednotlivostmi, není věda, ale beletrie. Této rady se držím. Geertz napsal, že nikoliv vědecké dílo, ale esej je přirozeným žánrem pro interpretaci etnografických údajů.¹⁶ Proto každá kapitola této knihy představuje samostatný esej jako pokus o novou interpretaci. V každém eseji budu společně se čtenářem hledat odpovědi na vyřčené otázky; půjde o jednotlivé dialogy, na jejichž konci bude zase nová otázka k zamyšlení. Protože málo platné: to, o co půjde v této práci především, bude přimět čtenáře, aby začal přemýšlet jinak nad úlohou přírody a kultury v našem každodenním životě. Úkolem antropologie je pouze dodat nám pro tento cíl slovní zásobu a zbytek lze nejlépe ukázat právě v esejích.¹⁷

Pro plynulost četby neuvádím v textu autory pramenů, z nichž jsem čerpal, ani nositele myšlenek, jež jsem využil. V každém případě ale číslem v textu odkazuji na poznámky uvedené vždy na konci každé kapitoly, kde lze tyto autory dohledat.

V Praze-Michli dne 31. srpna 2011

POZNÁMKY

- 1 MARSHALL SAHLINS; *Stone age economics*, London: Routledge, 1972, Preface to new edition, 2004, xiii. "Forget economic anthropology. We need a truly anthropological economics."
- 2 GEORGES BATAILLE; *La part mauduite*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1949, česky Prokletá část, Praha: Herrmann & synové, 1998, překlad Ladislav Šerý. Autor postavil svou teorii na tezi, že obecné ekonomické procesy jsou spojené s pohybem energie na celém zemském povrchu. Lidé těmto silám, jež v ekonomickém procesu vyvolávají, ale stanovují cíle, které jim nejsou vlastní. Bezprecedentní přírůstek bohatství, který je větší než kdykoliv jindy, je „prokletou částí“ té globální energie, kterou člověk spotřebovává. Právě disproporce mezi lidskými cíli a obecným pohybem energie na této planetě vede podle autora nevyhnutelně rychle ke katastrofě.
- 3 Ve slově „Indián“ používám velké počáteční písmeno, protože nejde o označení rasy podle vzoru „běloch“, „černoch“, ale o zeměpisné označení původních obyvatel amerického kontinentu podle vzoru „Afričan“, „Američan“, „Asiat“, „Australan“, ale také „Austrálec“ (původní obyvatel tohoto kontinentu), „Evropan“.
- 4 CLAUDE LÉVI-STRAUSS; *Tristes tropiques*, Paris: Plon, 1955, český překlad Jiří Pechar, Smutné tropy, Praha: Odeon, 1966, 233.
- 5 CLAUDE LÉVI-STRAUSS; viz 4), 274.
- 6 TOMÁŠ GRIM; Poučení z krizového vývoje společenských věd, *Vesmír* 79: 524–526, 2000/9.
- 7 CLIFFORD GEERTZ; *The interpretation of cultures. Selected essays by Clifford Geertz*, New York: Basic Books, 1973, český překlad Hana Červinková a Václav Hubinger, Interpretace kultur. Vybrané eseje, Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, Kapitola 1: Zhuštný popis: k interpretativní teorii kultury, 30.
- 8 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 24–25.
- 9 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 27.
- 10 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 33.
- 11 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 40.
- 12 Na přání posluchačů se tento kurz nakonec zaměřil na dílo Lévi-Strausse; Alena Vodáková ho poeticky přejmenovala na *Svět očima Lévi-Strausse*; vedl jsem ho až do roku 2005. Ve své konečné kanonické formě se věnoval třem oblastem: významu terénního výzkumu (srovnání Geertz, Chagnon, Lévi-Strauss), výkladu příbuzenských vztahů a kognitivní funkce mýtů.
- 13 CLAUDE LÉVI-STRAUSS; *La pensée sauvage*, Paris: Plon, 1962, český překlad Jiří Pechar, Myšlení přírodních národů, Praha: Československý spisovatel, 1971, 47–49.
- 14 ŠTEFAN ŠVEC; Blbec s digitální zrcadlovkou, *Salon* 678, *Právo* 15. července 2010.
- 15 LEV NIKOLAJEVIČ GUMILJOV; *Poiski vymyšlenogo carstva*, Moskva: Nauka, 1970, český překlad Ivan Savický, Hledání vymyšlené říše, Praha: Mladá fronta, 1974, 19.
- 16 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 36.
- 17 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 39. Autor dokonce tvrdil, že právě toto je úkolem antropologické teorie a svou vlastní práci nazval „teorie v esejích“.

ŽENA A MUŽ

JAK VZNIKAJÍ PŘÍBUZENSKÉ VZTAHY
PŘÍBUZENSTVÍ, EKOLOGIE, DEMOGRAFIE
MODELY PŘÍBUZENSTVÍ:
KARIERA, ARANDA, MURNDŽIN, KARADŽERI

Vrátit se k řeckým či latinským slovům je někdy docela poučné a zábavné. Pro naše účely bude vhodné podívat se na etymologický význam slova „ekonomie“. Na první pohled bychom se asi spokojili s českým slovem „hospodaření“. Ale ono jde o složeninu dvou řeckých slov *oikos-nomos*, kde první slovo *oikos* znamená „domov, dům, domácnost“ a druhé slovo *nomos* odpovídá slovu „zákon“ nebo také „mrav, zvyk“.¹ Aristoteles definoval domácnost, *oikos*, jako skupinu lidí, kteří se spolu dělili o společnou mísu jídla. Ale v případě ekonomie jde o název, jenž nás odkazuje k zákonům či pravidlům domácnosti. V této knize se tedy budeme držet tohoto výkladu ekonomie a budeme sledovat, jak „pravidla domácnosti“ fungují v komunitách přírodních národů a co se na těchto pravidlech muselo změnit, abychom dospěli k jejich moderní podobě.

A první téma je tak nasnadě: jak vlastně v útrobách věků vzniklo něco tak podstatného, jako je domácnost?

JAK VZNIKAJÍ PŘÍBUZENSKÉ VZTAHY

Začněme nejprve malou exkurzí do biologie. Jednou z nejpodivnějších záhad darwinovské evoluce je úspěch pohlavního rozmnožování. Proč je to záhada? Protože existuje mnoho dobrých důvodů, aby tomu tak nebylo, aby převládly způsoby nepohlavního rozmnožování. Nicméně už se stalo, že evoluční potenciál byl vyplýván na něco tak neefektivního, jako je tento způsob rozmnožování, který polovinu své rozplozovací energie ztrácí v plození samců.

Lze vůbec najít vhodné důvody pro tento evoluční počin? Nebo to byla jen zlomyslnost evoluce?

Evoluční biologové našli celou řadu důvodů, proč tomu tak bylo, a pro naši exkurzi nemá valný význam je tady připomínat. Podstatné je, že **bipoidní** druhy mají všechny geny a chromozomy zdvojené, takže na jednom genu nebo chromozomu může příroda experimentovat, zatímco ten druhý zůstává nezměněný. Když se experiment nepovede, neznamená to nějakou pohromu. V případě, že se experiment ukáže jako životaschopný, může příroda pokročit v evoluci druhu dál. Pro náš výklad je důležité zdůraznit, že důvodem pro pohlavní rozmnožování druhů a tedy i člověka byla a je schopnost dlouhodobého přizpůsobení se podmínkám přírodního prostředí.

Takto se rozmnožující druhy totiž dokážou odolávat dočasným výkyvům tohoto prostředí, což náš druh prokázal v době ledové, kdy se z teplé Afriky rozšířil na chladný sever Eurasie. Hlavní výhodou těchto druhů je tedy jistá evoluční stabilita, neboť hynou teprve tehdy, když se životní prostředí radikálně promění.² Pohlavní rozmnožování se v případě druhu *Homo sapiens* odráží nejen v odlišném vzhledu obou pohlaví, ale také ve způsobech rozdílného chování; tedy – jak by řekli biologové – v celém našem fenotypu.

Právě z dlouhodobého hlediska se náš fenotyp osvědčil v prostředí, kdy se sice přírodní podmínky nepravidelně mění (zrovna se v takové fázi změny zřejmě nacházíme), ale tyto změny nejsou pro náš druh fatální.

Chvíli se tedy vlastnostem obou pohlaví věnujme, protože je to pro nás zásadní věc, která nás bude provázet po celou dobu výkladu.

Evoluce nás uhnětla tak, že se ženy a muži nejen anatomicky a fyziologicky odlišují, ale liší se dokonce více než samice a samci nám nejbližších příbuzných lidoopů. Tyto odlišnosti jsou dány vrozenými schopnostmi, jejichž výbavu jsme dostali do vínku od přírody, ale jejich genetické nastavení nabízí ještě místo pro určitou kulturní korekci, k níž může přispět naše sociální okolí a výchova. Proto se rozdíly mezi ženami a muži mohou výrazně lišit v různých kulturách, jak ještě uvidíme. Nicméně to nemění nic na tom, že obě pohlaví vnímají své životní prostředí odlišně, k čemuž přispívají nejen naše smysly, ale také naše hormony. Tak nám smysly dodávají základní informace z prostředí, v němž se pohybujeme, a hormony programují naše chování. Mozek je potom jakýmsi „operačním systémem“, který vyhodnocuje informace získané smysly a spouští hormonální „programy“.³

Ukažme si nejprve v tabulce 2/1, jaké jsou hlavní rozdíly mezi smyslovým vnímáním žen a mužů, čili s jakými informacemi o svém prostředí obě pohlaví pracují.

Tabulka 2/1: Smyslové rozdíly mezi ženou a mužem		
Smysly	Žena	Muž
zrak	orientace na blízko a na detaily, vnímání řeči těla	orientace na dálku, „tunelové vidění“
sluch	vysoké frekvence zvuku	zvuky spojené s pohybem
hmat	citlivost na dotek a tlak	menší citlivost a nižší práh bolesti
chuť, čich	citlivost na typ chuti (zvláště na sladké) a na pachové rozdíly	odlišení sladké a slané chuti, nižší schopnost odlišení pachů

Z těchto rozdílů lze vytušit, že muži mají díky svému zraku výrazný smysl pro prostorovou orientaci, takže pro ně není problém nalézt kdejaký vzdálený cíl; jsou přirozeně ostražití v cizím prostředí, neboť slyší zvuky způsobené pohybem zvířat nebo lidí; mají silnější kůži, zejména na zádech, proto jsou odolnější vůči bolesti a připraveni na útok ze zadu; vnímají pouze ostrá pachová a chuťová rozhraní. Umí ve stejné chvíli řešit jen jeden úkol či problém a obvykle dávají přednost soustředění se na svůj fyzický výkon. Tomuto zaměření pomáhá také mužská hormonální výbava. Testosteron zvyšuje agresivitu u obou pohlaví, ale u mužů navíc v kombinaci s adrenalinem napomáhá v silovém řešení úkolů. Nelze se tak divit, že věk dožití u mužů byl vždy podstatně nižší než u žen.

Naproti tomu ženy díky perifernímu vidění a smyslu pro barvy ve svém okolí lépe nacházejí i drobné předměty, dokážou perfektně číst řeč těla osob v jejich přítomnosti; umí mluvit a poslouchat současně, slyší lépe pláč a nářek; rády se objímají a hladí, protože mají jemnou pokožku. Umí řešit několik věcí najednou, dávají přednost mluvě při řešení úkolů. Ženy jsou menší a mají menší mozek. Ale jejich citlivé a rozvinuté smysly vedou k rychlejšímu dospívání dívek oproti chlapcům, neboť se učí lépe a dokážou se rychle orientovat v sociálním prostředí. Ženy používají denně třikrát více slov, zvuků a gest než muži, milují společnost, pracují raději v kolektivu. Mají jasný cíl: udržovat vzniklé vztahy, navazovat nová přátelství.

Proto ženy dávají přednost příbuzenským a sousedským vztahům, zatímco muži řeší úkoly osamoceně nebo vytvářejí krátkodobé, účelové koalice.

Rozdíly mezi ženami a muži se díky této evoluční výbavě dodnes projevují ve třech oblastech: ve vizuálně prostorových schopnostech, v míře agresivity a v sexuální chování.⁴ Tyto pohlavní rozdíly se projevují bez ohledu na kulturní podmínky dané výchovou. Jsou dány nejen jiným typem informací, které ženy a muži získávají svými smysly, ale má to jistě souvislost i s pohlavními hormony, které mají vliv na odlišné mozkové struktury. Proto je výkonnost

mužů podstatně vyšší v úkolech, které vyžadují orientaci v trojrozměrném prostoru, nebo při zasahování objektů, které se před nimi pohybují ve větší vzdálenosti. Příroda tak naprogramovala muže jako lovce a bojovníky, pohybující se osamoceně na velkých prostorech.

K tomu mužům v minulosti napomáhala jedna schopnost, na niž se zapomíná; zatímco lidé nevynikali rychlostí svého pohybu, dokázali oproti tomu mnoho hodin nejen chodit, ale také dlouho a vytrvale běhat. Vysvětlením je nejen to, že se dokážeme pohybovat vzpřímeně na dvou nohách, ale také to, že jsme „nahé opice“. Lidský lovec byl schopný v otevřené africké krajině uštvat jakoukoliv zvěř, protože ta v tropickém horku zkolabuje po 15 kilometrech. Lovcovo tělo bez srsti se dokázalo ochlazovat pocením, zvířecí nikoliv. Ale nejen to, člověk zapojil do lovu jak svoje nohy, tak i svůj mozek. Dokázal se vcítit do pronásledované zvěře a vždy si uměl nalézt unavený kus a oddělit ho od stáda. A díky své schopnosti orientovat se v prostoru honil lidský lovec zvěř tam, kde mohl uplatnit svou výhodu: cílevědomou vytrvalost.⁵

Naproti tomu ženy jsou úspěšné v odlišných úkolech, kdy je dobré si zapamatovat místo podle orientačních bodů. Estrogeny mají utišující a zklidňující účinky a zlepšují paměť, takže ženy si dokážou vybavit místa, která již navštívily. To je předurčuje pro roli matek a pro řemeslo sběru, kdy potřebují rozlišovat své děti podle sluchu, potraviny podle barvy a chuti a partnery podle čichu. Jejich úloha v péči o rodinu a domov měla od počátku zásadní vliv na formování sociální struktury lidských skupin. Tyto rozdíly v chování obou pohlaví jsou evidentně dědičné, což souvisí už s prenatální hladinou hormonů, především androgenů.

Biologické faktory hrály důležitou roli i v rozdílech míry agreivity. Existuje zcela evidentní, významná korelace mezi hladinou testosteronu a agresivitou chování. Proto se muži chovají podstatně agresivněji než ženy a platí, že míra agreivity bývá vyšší ve společnostech, kde je mnoho mladých mužů. Byť lze do jisté míry

takové chování sociálně korigovat, protože také záleží na spouštěcích násilí, které mohou agresivitu mužů podpořit, nebo utlumit, ale historie naše druhu je protkána nekonečným proudem násilí, za nímž stojí vždy muži. I když se celková míra agresivity může mezi různými kulturami do značné míry lišit, rozdíly mezi pohlavími jsou v tomto případě prakticky shodné a neměnné. Ostatně budeme tomuto tématu věnovat dvě celé kapitoly.

Zbývá sexuální chování. Převážnou část své historie žili lidé, podobně jako většina lidoopů, v malých, dalo by se říci téměř intimních sociálních skupinách, čítajících několik desítek jedinců. U lidoopů jsou samci větší než samice a také muži jsou, sice ne o mnoho, ale přeci jenom větší než ženy. Z toho ovšem vyplývá jedno důležité pravidlo; vezmeme-li v úvahu rozdíly ve velikosti těla mezi ženami a muži, pak je možné předpovědět, že průměrný počet žen na jednoho muže je větší než jedna, ale menší než tři. Tato skutečnost potom říká, že jsme mírně **polygynní** druh, tedy že muži mohou, ale nemusí mít více žen.⁶

Nicméně většina lidí žila a dodnes žije v monogamním vztahu a pohlavní akt bývá vždy začátkem soužití ženy a muže. Při pohledu „z vrcholu mohyly“, tedy z hlediska hry generací, bylo odnepaměti hlavním posláním života v páru plození a společná výchova dětí, které z tohoto partnerství pocházely. Rodičovské péči se sice vždy věnovaly především ženy, ale účastnili se jí rovněž muži. I když muž a žena vytvářeli dlouhodobě pár, nežili na svém vymezeném území, ale sdíleli ho ve společenství dalších párů, s nimiž především ekonomicky spolupracovali. Vztah dvou pohlaví nebyl pouze záležitostí pohlavních orgánů, ale měl svůj nesmírně důležitý rozměr emoční, sociální a duchovní. Proto **reprodukční** sex, jehož cílem bylo plození potomků, hrál rozhodující roli pro zachování existence sociální skupiny, ke které žena a muž patřili.

Ale účelem lidského sexu nikdy nebylo pouze oploďňování. Při srovnání s chováním přibližně 4300 druhů savců žijících na světě bylo sexuální chování lidí velice nestandardní, ba až bizarní. Lid-

ská sexuální aktivita ve srovnání s ostatními savci nabývala až nutkové podoby. Vždyť většina savců žije svůj život jen s minimem sexuální aktivity, protože kopulují jen tehdy, když je samice v říji, tedy když ovuluje její vajíčko a je možnost ji oplodnit. Naproti tomu lidský sexuální cyklus byl zcela odlišný. Lidské samice mohly svolit ke styku kdykoliv, aniž by věděly, zda bude možné je oplodnit. Ženská ovulace byla totiž natolik skrytá, že sama žena o ní nevěděla. Takže ani muž na rozdíl třeba od šimpanzího samce, který samičí ovulaci pozná podle zarudlého a zbytnělého zadku samice, neměl jakékoliv tušení, zda právě ve chvíli soulože mohl ženu oplodnit.

Právě skrytá ovulace a malý počet plodných dní poskytovaly ženě stálou připravenost ke styku. Početí se tak stávalo v lidské sexualitě jen náhodným, vedlejším produktem. Důvodů, proč nás evoluce takto vybavila, nashromáždili antropologové mnoho. Nejpodnětnější z nich je, že skrytá ovulace a stálá připravenost ženy ke styku upevňovaly vztahy mezi mužem a ženou, a přispívaly tak k možnosti vytvořit monogamní rodinu. Muž se mohl opírat o jistotu, že je ploditelem potomků, které mu žena porodila, a žena nemusela mít obavy, že by muž vyhledával jiné ženy za účelem oplodnění. To byl velice důležitý moment v historii našeho druhu, protože žena a muž spolu museli velice dlouho spolupracovat, jestliže chtěli, aby jejich dítě přežilo a vyspělo v dospělého člověka. Ale nejen to, oni za tímto účelem museli spolupracovat ještě s dalšími páry, které žili v jejich okolí.

Lidská mláďata byla schopna se sama uživit až po poměrně dlouhé době. Důvod je vcelku prostý, neboť fyzicky dítě dorůstalo do dospělosti někdy před patnáctým rokem života. Ale lidé získávali potravu poměrně složitými postupy a museli k tomu využít dost velké tělesné zručnosti a duševní vynalézavosti. Takže zatímco li doopí mláďata se živí sama po odstavení od kojení, mladí lidé toho byli schopni až po více než deseti letech. Pochopitelně tato doba vzrůstala se složitostí získávání potravy a se vzrůstající specializa-

cí, takže v naší společnosti jsou mladí lidé připravení zapojit se do ekonomického života až kolem dvaceti let života. Po tak dlouhou dobu (zhruba čtrnáct až dvacet let) musí svá mláďata živit rodiče.

A pochopitelně takto těžký úkol mohli splnit snáze oba rodiče než jenom jeden. Lidský samec se samicí tak museli zůstat pohromadě dlouhou dobu, aby se jejich mládě mohlo osamostatnit. Právě k upevnění svazku lidského páru sloužila lidská sexualita. Genetickou reakcí na tuto skutečnost bylo, že nás příroda vybavila mnoha erotickými lákadly. Máme nahou kůži a citlivější ruce, což nám poskytlo možnost celé řady dráždivých tělesných dotyků na erotogenních místech, jakými jsou rty, ušní lalůčky, bradavky, prsa, pohlavní orgány. A vývoj nás vybavil ještě jednou zvláštností, kterou je ženský orgasmus, jemuž napomáhá nejen uspořádání ženských genitálií, ale i nesmírná rozmanitost sexuální součinnosti souložícího páru. Proto si lidé mohli dopřávat pohlavní rozkoše, aby tak stabilizovali své vzájemné vztahy.⁷

Tmelem lidského páru se tak stal **rekreační** sex, jehož cílem bylo dosažení slasti.⁸ To on prohluboval vztahy obou pohlaví a emočně přispíval k zachování rodiny jakožto hlavní sociální jednotky lidské společnosti. A takový je člověk v celé své erotické složitosti až doposud; jde o silně sexuálně založený druh, který tvoří stabilní dvojice s mnoha rysy ojedinělými v živočišné říši. Ale ten hlavní důvod, proč jsme na spojení pudů primátů předků s mnoha vývojovými změnami přistoupili, spočíval v nutnosti dlouhodobě se starat a vychovávat své potomky. Břímě rodičovské péče je pro člověka neskonale těžší než pro jiné živočichy, lidoopy nevyjímaje. Lidský sex tak napomáhal nejen ke stabilitě rodiny, ale také k ekonomické spolupráci ženy a muže a obou společně s jinými páry v okolí.

Ale v oblasti sexuálního života existuje jedna podstatná disproporce mezi ženou a mužem. Zatímco muž může mít teoreticky neomezené množství potomků, žena může porodit jen omezené množství dětí; takovým možným limitem je šestnáct porodů císařovny

Marie Terezie. Nejplodnější žena má vždy méně dětí než nejplodnější muž jednoduše proto, že rodičovská investice je v jejím případě větší. Navíc muž může být plodný do pozdního věku, zatímco plodnost ženy končí obvykle mezi 45. a 50. rokem, v moderní společnosti je průměrný věk menopauzy 50,5 roku. To je v porovnání s našimi biologickými příbuznými výrazný rozdíl! Šimpanzí samice rodí mláďata do pozdního věku, takže ženská menopauza patřila zřejmě ve vývoji našich předků mezi významné biologické znaky, které nás kvalitativně odlišily od ostatního přírodního světa.

Většina žen u přírodních národů se totiž dožívala rozhodně vyššího věku, než je předpokládaný věk čtyřiceti let, kdy se kriticky snižuje pravděpodobnost otěhotnění a po padesáti letech se stává neplodnost definitivní. Fyziologicky je zastavení plodnosti vysvětlitelné, neboť se sníží počet vajíček schopných oplodnění. Vznik ženské menopauzy ale nezpůsobilo nic, co by bylo fyziologicky nebo evolučně nevyhnutelné ve srovnání s ostatními savci. Jediným vysvětlením je krutá skutečnost, že čím je rodička starší, tím vzrůstá nebezpečí, že zemře dříve, než bude její dítě schopné se postarat samo o sebe. Při takovém nebezpečí je tedy logické, že starší žena udělá pro své geny více, když se místo toho, aby sama měla další děti, bude věnovat svým vnoučatům.

Mnozí antropologové se domnívají, že zrod instituce babiček byla velká evoluční výhoda našeho druhu. Neboť starší neplodné ženy tak mohly pomáhat své rodině tím, že podporovaly své dcery a snachy, které se pak méně vyčerpávaly péčí o děti. Navíc měly takové děti větší šanci přežít a připravit se na život, takže rodina s babičkou měla vyšší reprodukční úspěch.⁹ Reprodukční zdatnost, termín z vývojové psychologie, říká, že není rozhodující, kolik má žena dětí, ale kolik dětí mají její děti, čili kolik vnoučat žena má a zda ji k nim jejich rodiče pustí.

Vidíme, že erotický život s sebou přinášel vše, co k pohlaví a jejich vzájemným vztahům patří. Ale na druhou stranu je nutné zdůraznit, že nebyl vším, neboť vztahy mezi pohlavími byly odrazem

i mnoha nepohlavních motivací, zvláště v sociálním uspořádání lidské společnosti. A tak jsme prostřednictvím sexu schopni komunikovat, vytvářet příbuzenské vztahy, realizovat rodičovství, soustředit se na duchovní věci, anebo se jím jen tak bavit. Díky němu jsme připraveni vést smysluplný život. Právě u sexuálních praktik, jež jsou na pomezí přírody a kultury, si můžeme povšimnout, že člověk, i když se narodil v pravěku, nebyl nikdy *tabula rasa*, čistá tabule. Kultura na ní díky svým zkušenostem vždy kreslila odvážné a složité sociální vzory, které si člověk s sebou nesl od dětství až po stáří.

Evoluční genetika dává přednost určitým volbám a jiné ztrácí, k jedné volbě se instinktivně přiklání, k jiné nikoliv. Proto se chování žen a mužů většinou překrývalo jako výsledek dostatečně silné souhry podstatných rysů, jež dodnes tvoří lidskou přirozenost. Z ekologického hlediska tato přirozenost a omezený počet prostředí, v nichž mohly lidské bytosti žít, tak zásadně vymezily soubor možných výsledků, jež přicházely v úvahu pro praktické využití v běžném životě. Naše modelové kultury budou představovat vybrané prvky tohoto souboru. Ale jedno bylo pro celý tento soubor vždy společné; biologické uspořádání vztahu ženy a muže, projevující se v enormně zvýšené sexualitě, definovalo zároveň základní sociologický rámec, v němž se vytvářela rodina jako základní sociální jednotka a domácnost jako originální ekonomická instituce.

Takže už víme *ad hoc*, že sociálním základem každé domácnosti je „nukleární rodina“. Chceme-li tedy zjistit, jak vzniká domácnost, musí nám být jasné, co působí na tvorbu rodiny. Základními osobami, z nichž se nukleární rodina skládá, jsou muž a žena. Proto se musíme nejprve ptát, jaká pravidla umožňují, aby se muž a žena mohli stát manžely a mohli tak vytvořit rodinu, jejímž hlavním a nezpochybnitelným posláním je plození a výchova dětí. Avšak člověk je nejen sociální jedinec, ale i biologická bytost. Ještě v nedaleké minulosti se nám zdála hranice mezi kulturou a přírodou

ostrá a vymezená. Ale v poslední době, díky setkávání sociologie a biologie, se hranice mezi těmito dvěma světy stává v našich očích méně zřetelnou. Jak v přírodě, tak v kultuře existuje stálost a pravidelnost, byť v přírodě jde o biologickou dědičnost a v kultuře o umělé tradice.

Ani v erotickém životě nemohou lidé dělat cokoliv. Ústředním regulátorem sexuálních vztahů mezi mužem a ženou je **zákaz incestu**. Je to jediné univerzální sociální pravidlo, které upravuje lidské chování. A na toto ústřední pravidlo navazuje velice složitý a rozvětvený systém příbuzenských vztahů. Zamezení pohlavního styku mezi bratry a sestrami a mezi rodiči a jejich potomky představuje opatření, jehož se v každé společnosti dosahuje pomocí sankcí, jež mají charakter kulturní instituce. Přinejmenším zákaz pohlavního styku mezi bratrem a sestrou funguje v daleko hlubší, i když méně racionální podobě přinucení, když po šestém roce života samovolně dochází k vytvoření určité psychologické bariéry mezi sourozenci opačného pohlaví, kteří žijí pospolu v jedné rodině.

Biologové však poukazují na hlubší a naléhavější příčinu tohoto zákazu, jejímž výrazem je fyziologický trest jako následek nedovoleného styku. Někteří genetici doložili, že vyšší stupeň příbuzenského křížení způsobuje nevratné tělesné a duševní problémy takto počatých osob. Incest s sebou přináší smrtelná rizika. Budeme-li hledat příčiny, proč k tomu u lidí dochází, zjistíme, že projevy incestní patologie představují přirozený výběr v jeho intenzivní a jednoznačné formě. Zdá se tedy, že lidské bytosti vede instinkt, který je založený v genech a který omezuje pohlavní styk mezi blízkými příbuznými.

Ostatně, že toto pravidlo zákazu incestu má své biologické zakotvení, dokazuje skutečnost, že u našich nejbližších biologických příbuzných, šimpanzů, samci nikdy nekopulují s matkou a velmi vyhýbavě se páří se sestrami. Lze tedy říci, že náznak zákazu incestu začíná už v živočišné říši.¹⁰ Ale zákaz incestu je především kulturní pravidlo. Jestliže vše, co je u člověka obecné, univerzální

ní, pochází z přírody, pak vše, co podléhá sociální normě, patří ke kultuře. Zákaz incestu má znaky obojího: tvoří pravidlo, ale jako jediné mezi všemi sociálními pravidly má univerzální charakter. Tato jeho univerzálnost nespočívá v tom, že některé společnosti dovolují sňatky, které jiné zakazují, ale v etnograficky doložené skutečnosti, že neexistovala žádná společnost, kde by byly možné jakékoliv sňatky.

To je nesmírně důležité zjištění!

Princip zákazu incestu není přesný, ale je jednoduchý; říká, že si můžeme některé osoby zvolit za své životní partnery, zatímco jiné nikoliv. Pod hrozbou sankce. A tak jsou obvykle z možnosti sňatku vyloučeni nejbližší pokrevní příbuzní, a naopak vzdálenější osoby jsou připouštěny. Zákaz incestu totiž souvisí s pravidlem exogamie, které říká, že partnera pro sňatek je třeba hledat mimo vlastní rodinu. Ale je-li někomu zakázáno, aby si vzal určitou osobu za partnera, musí být také stanoven okruh osob, které jsou naopak ke sňatku vhodné. V této souvislosti se tedy zákaz incestu jeví jako přechod od přírodního aktu pokrevnosti ke kulturnímu aktu spřízněnosti.

Základním úkolem kultury je zachovat existenci skupiny jako takové, proto je zákaz incestu jednou z forem jejího zásahu. Přírodní národy měly díky svému ekonomickému chování velmi malý počet členů, proto měl výběr partnera za účelem sňatku poměrně přísná pravidla. Skupina kontrolovala rozdělování všech skutečných i symbolických statků. A ženy jako rodičky pro ni představovaly nejvyšší hodnotu, zatímco úkolem mužů bylo tuto hodnotu ochraňovat. Proto skupina žárlivě střežila uzavírání sňatků žen a udělovala právo mužům se s nimi oženit. Nicméně sňatek u přírodních národů neměl pouze erotický význam, měl také význam ekonomický. Neboť uspokojování každodenních potřeb spočívalo na dělbě práce mezi pohlavími, protože oba, muž i žena, zajišťovali jiný druh potravy.

Práce se zdroji, jakými byly voda, palivo a potraviny, závisela na skutečné spolupráci muže a ženy a právě tato spolupráce by-

la základem domácnosti. Muži hledali ženu, aby měli co jíst, ženy hledaly muže, aby měly ochránce. A protože ženy i muži reprezentovali základní hodnoty skupiny, zasahovala skupina do každého sňatku ve dvojí formě: jako pomyslný rival, který měl stejné právo na ženu jako ženich nebo na muže jako nevěsta, a zároveň jako sociální činitel, který ze vztahu, jenž sňatkem vznikal, dělal sociální vztah se všemi jeho důsledky. Zákaz incestu byl tedy pouze potvrzením, že ve vztazích mezi pohlavími není možné dělat cokoli. Zákaz sexuálního využívání dcery nebo sestry vytvářel zároveň právo na dceru nebo sestru jiného muže a totéž platilo obráceně pro syny a bratry.

Tak byl zákaz incestu spolu s exogamií, která je jeho širším sociálním vyjádřením, u zrodu příbuzenských pravidel, jejichž základní normou bylo **pravidlo reciprocity**.¹¹ Toto pravidlo říká, jestliže je na jedné straně stanovena skupina osob, které jsou pro sňatek zakázané, pak musí být na druhé straně definována skupina osob, které jsou pro sňatek vhodné. Aby mohl celý systém sňatků fungovat, musí si tyto dvě skupiny navzájem vyměňovat osoby za účelem sňatku. Takže základním znakem sňatků obecně je forma výměny. Nejrozšířenější formou této výměny byl systém, ve kterém byli členové komunity rozdělení do dvou exogamních skupin, pro něž platilo, že muži z jedné skupiny se mohli oženit pouze se ženami z druhé skupiny a naopak. Tento systém výměn byl pojmenován jako „duální organizace“.

V takovém případě se komunita dělila na dvě poloviny (moiety), které si navzájem vyměňovaly partnery ke sňatku; ženich patřil k jedné polovině, nevěsta ke druhé. Duální organizace tedy nemusela určit konkrétního partnera, ale vymezovala zcela jednoznačně možné partnery, zatímco jiné zakazovala; co ztrácela na přesnosti, nahrazovala jednoduchostí. Duální organizace vyvolávala všude tam, kde se uplatnila, řadu důsledků. Nejdůležitějším z nich byla skutečnost, že každý jedinec byl definován svou příslušností k jedné polovině (moietě). Tyto poloviny mohly být matrilineární, což

znamenal, že se příslušnost k jedné z polovin dědila po matce, nebo patrilineární, jestliže se dědila po otci.

Geografické rozšíření duální organizace bylo významné a objevovalo se u mnoha společností sběračů a lovců, takže se dá považovat za nejstarší formu uzavírání sňatků v historii našeho druhu. I když nebyla duální organizace zcela obecně platná, je možné její prvky nalézt všude po světě. Je to dáno tím, že byla jednou z nejjednodušších forem pravidla reciprocity, kdy si dvě poloviny navzájem vyměňovaly partnery, aby na základě sňatku založily novou domácnost. Tento princip platil, ať se usídlení nové domácnosti řídilo podle pravidla, kdy muž následoval po sňatku svou ženu, aby bydlel s její rodinou, anebo platil opak. Tak zákaz incestu a pravidlo reciprocity byly dvěma **kulturními normami**, podle nichž se řídilo vytváření rodiny a ve svém důsledku i vznik domácnosti.

PŘÍBUZENSTVÍ, EKOLOGIE, DEMOGRAFIE

Řekli jsme si, že se budeme snažit o tvorbu modelů, kde si ve zmenšené velikosti zkusíme ověřit fungování určitých sociálních institucí, jak nám je popsali ve svých záznamech etnografové, archeologové, případně historici. První model bude zaměřen na to, jaká pravidla regulovala vztahy mezi ženami a muži, neboť právě tato pravidla zasahovala do demografie každé skupiny, rozhodovala o úloze pohlaví při dělbě práce a určovala, jaké postavení zaujme každý jedinec ve své komunitě.

Než začneme hledat naši modelovou kulturu, bude dobré se nejprve podívat pohledem „z ptačí perspektivy“ na putování druhu *Homo sapiens* po této planetě, tedy na putování biologicky „moderních lidí“. Ale bude to pohled z hodně velké výšky. Hlavní část **genetické** evoluce našeho druhu proběhla v Africe před více než 200 tisíci lety, tedy v dobách, kdy se tehdejší lidé rodu *Homo* skládali z rozptýlených a relativně málo pohyblivých skupin sběračů a lovců. Kdybychom si chtěli představit délku lidské existence na hodinách, pak historie našeho druhu, dejme tomu oněch 200 tisíc let, bychom mohli hypoteticky převést na 24 hodin, tedy na jeden celý den. Ten by se začal psát o půlnoci předchozího dne a končil by zase o půlnoci, to je na počátku dne následujícího. Takřka celý hypotetický den, od půlnoci předchozího dne až do 22.48 hodin, se lidé živilo jako sběrači a lovci.

Až 1 hodinu a 12 minut před půlnocí přišli lidé na to, jak žít jinak; vynalezli pěstování rostlin a chování dobytka. Pak přišel rok 1500 našeho letopočtu, kdy bylo na našich hodinách 23.49 hodin, tedy 11 minut před půlnocí; tehdy se začala rodit novověká civilizace. Jestliže na základě našich dnešních znalostí připustíme, že vlastní genetická evoluce našeho druhu mohla probíhat jen asi 2 procenta času jeho existence, tedy přibližně 4 tisíce let,¹² nebo-

li posledních 29 minut předchozího dne, pak skutečně pořad svými smysly a svými instinkty vezíme v časech sběračů a lovců, i když si to raději přes nátěr modernosti nepřipouštíme. To je způsobeno tím, že velká část **kulturní** evoluce spadá do období po vzniku zemědělství a měst, k čemuž došlo v posledních 10 tisíci letech. A my se cítíme být hlavně jejími dědici.

Žapamatujme si tedy, že 22 hodin a 48 minut z celého dne lidstva jsme byli sběrači a lovci.

Model, na němž bychom si mohli ukázat, jak vznikala lidská domácnost, musí tedy vycházet ze života takových etnik, která zcela nebo částečně závisela na dvou činnostech: na sběru volně rostoucích plodin a na lovu divoké zvěře. Platí o nich, že počet jejich členů donedávna čítal většinou pouze několik stovek, v nejlepším případě pár tisíc osob, a všichni tito lidé, pokud jim vysloveně nehrozila fyzická záhuba, prošli v posledních padesáti letech procesem soužití s globální civilizací. Je pochopitelné, že ve sběru informací o těchto nedávných, ale zároveň ještě pravěkých kulturách, hrál podstatnou roli neúprosný čas, aby je etnografové mohli poznat a popsat dříve, než bylo pozdě. Tito sběrači a lovci, kteří vlastně představovali naše nedávné předky, samozřejmě sdíleli mnoho společných rysů.

Které hlavní rysy to byly?

Tito lidé žili většinou v malých skupinách, jež putovaly po poměrně rozsáhlých oblastech, a při hledání potravy se často rozdělovaly nebo spojovaly. Úživnost území, kde tyto skupiny dožívaly, byla celkem malá, takže dvacet pět osob v průměru potřebovalo zpravidla rozlohu až několika tisíc kilometrů čtverečních. Taková území tito lidé považovali za své teritorium, což se týkalo hlavně míst, která byla bohatá na spolehlivé zdroje vody, potravy a paliva.

Běžnou záležitostí byla ochrana každé skupiny před atakou vnějšího prostředí a před cizími skupinami. Tato ochrana byla jak fyzická, tak rituální, a byla hlavním úkolem mužů, což se odráželo nejen v jejich pracovní činnosti, ale také v jejich sociálním posta-

vení. Tuto skutečnost je možné považovat za všeobecnou tendenci v chování sběračů a lovců.

Tyto skupiny záměrně udržovaly demografickou rovnováhu mezi počtem svých členů a životním prostředím, které je živilo. Ženy měly obvykle málo dětí, v průměru dvě až tři. Mladí lidé procházeli velice dlouhým obdobím kulturní výchovy, během které se postupně vliv přesouval generačně od matky ke skupinám vrstevníků. Jejich hry mívaly formu sociálních úloh, které mladí viděli u dospělých a které se snažili napodobovat.

Ve většině činností ekonomického života těchto lidí se uplatňovalo rozdělení práce podle pohlaví: muži obvykle lovili a ženy zajišťovaly živobytí sběrem. Muži vládli nad ženami pouze v tom smyslu, že kontrolovali některé sociální a náboženské funkce. Rozhodovali o většině rituálů a obřadů, kontrolovali některé výměny mezi skupinami. V žádné z těchto společností nebyl etnograficky doložen matriarchát. Oproti složitějším společnostem převládalo ve skupinách ovzduší neformální a rovnostářské spolupráce a solidarity.

Skupiny se většinou organizovaly na příbuzenském principu. S jistou nadsázkou je možné říci, že každá skupina byla ve skutečnosti jakási rozšířená rodina. Sňatky se neuzavíraly uvnitř skupiny, ale obvykle mezi skupinami navzájem. Složitá příbuzenská struktura byla výsledkem sňatkové činnosti a podléhala přísně prosazovaným pravidlům. Muži měli sklon k polygynii, někteří mohli mít více než jednu ženu, ale byla to vždy spíše výjimka. Neznámá nebyla ani polyandrie, obrácená situace, kdy žena měla více než jednoho muže.

Hledejme tedy pro naše účely kulturu, která vykazovala ještě nedávno těchto pět rysů.

Biologové nám mohou namítnout, že dějiny lidského druhu jsou vedeny předcházející biologickou evolucí celého rodu *Homo*, která trvala zhruba pět či šest milionů let. Bohužel z doby, kdy se lidská přirozenost geneticky formovala, žádné údaje pochopitelně nemáme. Jediné hmatatelné údaje, jež máme k dispozici, jsou etnogra-

fické záznamy. Díky nim můžeme zkoumat přežívající společnosti, jejichž kulturní a sociální praktiky se blíží těm, které převládaly kdysi v pravěku. Jde o taková etnika, jakými byli donedávna australtští domorodci, sběrači a lovci z polopouště Kalahari, východoafričtí Hadzové, Negrité z Andamanských ostrovů a snad i zapomenuté kmeny ještě kdesi v Amazonii či na Nové Guineji. Vesměs se jedná o etnika, která si do nedávných dob zachovala způsob života, o jehož trvání se může hovořit ve stovkách až tisících let. Bez přehánění lze říci, že v jejich případech šlo o poslední svědky pravěku, kteří přežili až do počátku druhé poloviny 20. století.

Ale který z těchto národů si zvolit jako modelovou kulturu, na níž bychom mohli ukázat, jak vznikala lidská domácnost?

Bezesporu musí jít o takovou společnost sběračů a lovců, která nejenže odpovídá našemu modelu, ale o které také platí, že se dožila poměrně nedávné doby bez rušivých vlivů naší civilizace, a přitom zažila dostatečně dlouhý, samostatný život bez kontaktů s vnějšími kulturami. Vezmeme-li v úvahu, že náš druh se na světě vyskytuje oněch 200 tisíc let, kdy se jeho první skupiny objevily v Africe, pak mu trvalo více než polovinu doby, než se vůbec vydal ze své africké kolébky. Logické by tedy bylo začít hledat právě v Africe. Ale tento kontinent prošel poměrně bouřlivým etnickým a kulturním vývojem, takže přeživší kultury sběračů a lovců se tam dají spočítat ani ne na prstech jedné ruky. Naproti tomu taková Austrálie po svém dávném osídlení žila nerušeně autonomním životem neuvěřitelně dlouhou dobu.

Vydejme se proto tímto směrem. Všechno začalo v minulé geologické době, v pleistocénu. Proces *out of Africa*, „ven z Afriky“, tedy pohyb biologicky moderních lidí ven z jejich africké domoviny, začal zřejmě někdy před 80 tisíci lety. Tito první kočovníci prošli úzkým levantským hrdlem do Eurasie a podél východních břehů největšího kontinentu se dostali v době zemského zalednění, které začalo před 43 tisíci lety, až na jeho samý okraj do země *Sunda*, kterou tehdy tvořil Malajský poloostrov, Velké Sundy (Sumatra,

Jáva, Borneo, Celebes) a Filipíny. Na této trase prvních asijských kolonistů můžeme ještě dnes nalézt zbytky jejich potomků, kam patří Védové z Ceylonu, původní horské kmeny z jižní Indie, Negrité z Andamanských ostrovů, Sakajové z Malajského poloostrova, skupiny žijící na Celebesu a archeologicky doložení původní obyvatelé Jávy.

V té době byla úroveň hladiny moře o téměř sto metrů níže, takže pevnina zasahovala mnohem dále než v posledních 10 tisíci letech. Naproti zemi Sunda ležela druhá pevninská masa zvaná *Sahul*, kterou dohromady tvořily dnešní Austrálie, Nová Guinea a Tasmánie. Obě pevniny rozdělovaly mořské úžiny, přes které se nově příchozí mohli dostat ze země Sunda do země Sahul. Po mělkém moři mohli lidé přeplout kratší vzdálenosti mezi oběma pevninami. V každém případě platí, že Austrálie byla osídlena původním obyvatelstvem pouze jednou, a pozitivně víme, že tam lidé žili již před 32 až 23 tisíci lety.¹³

Pomalý proces osídlení země Sahul trval mnoho staletí, po která se skupiny sběračů a lovců pohybovaly sem a tam v celé této oblasti. Ze sahulského pobřeží se mohly malé skupiny docela rychle šířit dále do nitra dnešního australského kontinentu, kde nacházely panenskou přírodu, a tudíž vhodné prostředí pro sběračské řemeslo. Jisté je, že tito lidé před 32 až 23 tisíci lety už tvořili izolovanou genetickou skupinu. Pro lepší přehled si tyto údaje vložme do tabulky 2/2.

Tabulka 2/2: Proces osídlování Austrálie			
Před	Odkud	Lidé	Kam
80 tisíci lety	Afrika	Afričané	Eurasie
32 tisíci lety	Eurasie	Austrálci	Austrálie, Nová Guinea
241 roky	Evropa	Angličané	Austrálie

V tabulce 2/2 vidíme, že až do roku 1770 žili obyvatelé původního Sahulu zcela odloučení od ostatního světa. Austrálie se tak stala historickou „konzervou“ ve dvojím smyslu: nejprve se v ní uchovala starodávná fauna představovaná vačnatci, podruhé pak v ní uvízli původní kočovníci, kteří se tam dostali až z Afriky a kteří na území bývalého Sahulu nerušeně žili přinejmenším 23 až 30 tisíc let.

Austrálci, jak budeme australským domorodcům říkat, jsou tak pravděpodobně nejstarší lidskou rasou, neboť jde o výsledek velmi staré kulturní kolonizace. Nevíme sice, jak dlouho jim trvalo obsadit celý kontinent, ale víme, že po celou tuto dobu zůstali věrní své paleolitické kultuře. Dokonce australské skalní umění, dochované zejména v Arnhemské zemi na severu Austrálie, zobrazuje některé pleistocénní živočichy, kteří už dávno na kontinentu vymřeli. Pro nás jejich kultura splňuje všechny předpoklady, abychom ji mohli úspěšně použít do našeho modelu, na němž si ukážeme, jak vznikaly lidské domácnosti.

Ačkoliv evropská kolonizace Austrálie začala před více než dvěma sty lety, etnografické prameny o životě domorodců nejsou tak bohaté jako třeba v případě indiánských kultur. Bylo to způsobené tím, že angličtí kolonisté se k nim chovali ještě drsněji, než zacházeli Evropané, hledající štěstí v Novém světě, s Indiány. Nechme se tedy vést jedním vyprávěním o původních obyvatelích Austrálie, abychom mohli této prastaré kultuře alespoň trochu porozumět.¹⁴

Chceme-li si udělat představu o rozmanitosti australského osídlení, vezměme jako základní nástroj kulturního rozlišení počet domorodých jazyků, které se dochovaly do 20. století. Uvádí se počet přesahující pět set odlišných jazyků a dialektů. Co je však podstatné, všechny doložené jazyky patřily k jedné lingvistické skupině, což svědčí jednak o společném původu těchto lidí a jednak o jejich dlouhodobé izolaci na tomto kontinentu. Na jedné straně tedy genetická a jazyková jednota a na straně druhé kulturní pestrost, způsobená zřejmě různými přírodními podmínkami, v nichž se Austrálci pohybovali.

Ale stačí to k vysvětlení?

V Austrálii každý jazyk reprezentoval jedno etnikum nebo, chcete-li, jeden kmen. Ten představoval skupinu lidí, kteří obsadili a vlastnili určité území, na němž lovíli zvěř a sbírali potravu, a hlásili se ke společnému genealogickému původu. Kmenová území byla stanovena tradičně podle nějakých přírodních znaků, často nebylo možné přesně stanovit, kterému kmeni území patří, a to z jednoduchého důvodu, že to nebylo považováno za tak důležité. Kmenové území představovalo pro Australce jejich domov, na něm se cítili být doma, ostatně jiná kmenová území obvykle nenavštěvovali, i když mezikmenová setkání se pravidelně uskutečňovala.

Právě ta měla velký význam pro šíření různých zvyků a modifikací v sociálních pravidlech, jakými byly systémy příbuzenských vztahů, totemické organizace, různé typy obřadů jako iniciace nebo pohřební rity. Podstatné bylo, že se členové jednoho kmene navzájem znali, mluvili stejným jazykem, uznávali stejná pravidla soužití a měli své vlastní obřady, mýty a víru. Mytologie vyprávěla o předcích a hrdinech, kteří cestovali světem, prováděli své hrdinské činy a známé rituály a nakonec se usídlili právě na daném území. Tak bychom mohli tímto stylem pokračovat dál.

Abychom si však udělali v našem modelu pořádek, postavíme jeho kostru na oněch rysech, o kterých si myslíme, že jsou společné pro všechna etnika sběračů a lovců.

Australští sběrači potravy a lovci drobné zvěře se pomalu pohybovali krajinou při hledání zdrojů vody a území nabízejícího obživu. Skupiny těchto obyvatel převážně suchých oblastí vnitrozemí byly malé a izolované po mnoho měsíců v roce, někdy, za špatných klimatických podmínek, i déle. To byl důsledek australských přírodních podmínek, jež spočívaly v dlouhodobém suchu, které limitovalo velikost a pohyblivost skupin v prostoru. Výjimkou byla východní část Queenslandu, kde se zachovaly zbytky tropických pralesů. V každodenním životě skutečnou politickou a hospodářskou jednotkou nebyl kmen, ale **lokální skupina**. Ta se obvykle

označovala podle nějakého významného přírodního znaku, jenž se vyskytoval na kmenovém území, nebo svůj název odvozovala z nějaké totemické či historické souvislosti.

Většinou šlo o skupinu, jejíž členové byli navzájem spřízněni v mužské nebo ženské linii, včetně žen a mužů pocházejících z jiných skupin, a hlásili se k nějakému dávnému předku. Ale hlavním důvodem bylo, že duchové všech příslušníků se po ukončení své tělesné existence vraceli na toto území. Tak byla každá osoba spjata se svou zemí, protože to byl domov jejího ducha. A protože duchové všech členů skupiny pocházeli z původních mytických duchů daného kmenového území, byli lidé na něm žijící spojeni se svou zemí hlouběji než v případě genealogické příbuznosti. Vysvětlení pro takové chování tedy vycházelo z mytologické minulosti, proto bylo při obřadech nutné osobně se účastnit hrdinských skutků duchů předků, kteří kdysi touto krajinou prošli a zanechávali zde různé rituální a spirituální prostředky.

Základní **obrana území** a osazenstva lokální skupiny se z fyzické ochrany přenášela i do rituální oblasti. Obřady se konaly povětšinou ve zvláštních táborech a ženy v nich hrály obvykle druhotnou úlohu, s výjimkou speciálních ženských ritů. Muži, aby mohli vykonávat slavnosti, se museli odebrat na tajné místo, kde trávili hodiny, dny, ale třeba i týdny tím, že zpívali, prováděli obřady, jedli a spali. Můžeme v podstatě říci, že vykonávání rituálů mělo velký psychologický význam, neboť po návratu do tábora se muži cítili svěží na duchu i na těle. Ženské obřady probíhaly obdobně a byly spojeny s celou řadou tabu, pouze se více tančilo a zpívalo; ve zpěvech si ženy přály nové milence, ale zároveň také, aby jejich muži byli počestní a žádostiví.

Posvátné rituály tak probíhaly na třech různých úrovních: jedny byly pouze pro zasvěcené muže, jiné se konaly zcela v režii žen a některé na úrovni celého tábora. Většina mýtů, které se při obřadech vypravovaly či hrály, popisovala život dávných hrdinů a předků z dob, kdy ještě existovala věčnost; této době říkali Aus-

trálci velice poeticky „doba snění“. Obřady přechodu – iniciace a pohřby – byly velkými slavnostmi, jichž se účastnily celé kmeny a které se velmi pečlivě připravovaly dlouhou dobu. Jejich hlavním posláním bylo potvrdit význam jedince pro kmen, vyzdvihnout jeho pozitivní sociální úlohu a zajistit mu respekt uvnitř kmene v případě iniciace mladého člověka nebo vymezit jeho místo mezi předky z „doby snění“ v případě úmrtí.

Zvláštní australskou institucí byl **totemismus**. Šlo o více než o mechanismus upravující sociální strukturu společnosti. Byl to spíše náhled na svět, přírodu a domorodý život, který vycházel ze sociálního uspořádání a mytologie; byl to systém, jenž inspiroval rituální činnosti a spojoval současníky s předky. Byl to způsob, jakým místní lidé vtahovali přírodu do sociálního a rituálního života, jak prostřednictvím slavností ovlivňovali hojnost potravy a vody jako zdrojů obživy, jak se chránili před nebezpečím a jak pronikali do budoucnosti.

Hlavním rysem totemismu byl vztah mezi jednotlivcem nebo skupinou a přírodními objekty či druhy, na jehož základě docházelo k pojmenování lidí jménem jejich totemu. Totemické jevy bylo možné rozdělovat podle formy a funkce. Formou lze rozumět způsob, jakým byly totémy rozdělovány mezi členy kmene, čili jak se vytvářely totemické skupiny – těmi mohly být poloviny (moiety), ale také klany nebo jenom pohlaví. Funkcí potom byla úloha, již totémy měly ve společnosti – jak pomáhaly regulovat sňatky, zachovávat morální a sociální pravidla nebo napomáhat psychologickým podmínkám života. Ale v každém případě australský totemismus představoval spojení mezi každodenní existencí domorodé společnosti a tajným životem mýtů a rituálů.

Všichni Austrálci byli sběrači a lovci. Neznali žádnou formu pěstování rostlin nebo chování zvířat a neexistuje žádný důkaz z minulosti, že tomu tak někdy bylo. Proto důležitým úkolem každé lokální skupiny byla **demografická stabilita**. To ale neznamená, že by jejich život představoval strastiplnou existenci, přestože Aus-

trálie nebyla žádnou zemí oplývající „mlékem a strdím“. Původní Australané obsadili všechny části kontinentu včetně těch nejméně pohostinných a přizpůsobili se zdejšími podmínkám, takže vytvořili s přírodou dokonalou rovnováhu. Tak byli schopní rok za rokem, v dobrých i zlých časech, přežít v relativním dostatku díky třem vlastnostem nutným pro dokonalou adaptaci na přírodní podmínky: měli skvělou inteligenci, technologickou zdatnost a vhodné psychologické vlastnosti.

To, co na Austrálcích imponuje především, byla širě a hloubka jejich znalostí životního prostředí, jež jim napomáhaly v hledání obživy. Museli znát všechno, co se na jejich území v přírodě vyskytovalo, aby dovedli rozlišit, co je dobré k jídlu a co není; museli vědět, jak získat svou rozmanitou potravu, využívající kmenového dědictví na základě dokonalých znalostí z biologie, geografie a klimatologie. Museli umět vyrábět nezbytné nástroje a výbavu pro získávání potravin, museli ovládat pracovní postupy, jak získat různé hlízy, ořechy a bulvy vhodné pro další zpracování, museli vědět co, kdy a kde lze sklízet nebo jakou zvěř lovit. Příroda vytvářela pro místní lidi systém, v němž byly všechny druhy a jevy navzájem propojeny v čase i v prostoru. Zjevení hvězdy, ptáka nebo květu se stalo důležitým znakem pro nějakou přírodní událost: pro začátek dešťů, pro lov ryb, pro hojnost některých zvířat nebo plazů, pro sklizeň jamů nebo podzemních ořechů či pro dozrávání ovoce.

Pochopitelně všechny tyto znalosti přírodního prostředí, jako byly životní cykly, zvyky a reakce zvířat, ryb, hmyzu, ptáků a rostlin na daném kmenovém území, znamenaly pro tyto sběrače a lovce základní objem vědomostí nezbytných pro jejich život. Příroda pro ně od dětství představovala pomyslnou knihu, v níž si četli a nad kterou také přemýšleli. K tomu, aby byli tito lidé schopni využívat darů okolní přírody, však nestačily jenom intelektuální znalosti, museli také umět vyrábět a používat nástroje. Domorodci věřili, že duchové ještě nenarozených lidí již žili v heroických dobách a čas od času se reinkarovali do lidské bytosti, takže duchové čle-

nů kmene stejně jako duchové přírodních druhů se střetávali s mytickými předky a hrdiny na jejich cestě po světě. A od nich znali všechny své dovednosti.

Austrálci byli nomádi, putovali po svém kmenovém území a hledali potravu. Jak už bylo řečeno, nebyl to pohyb bezradných lidí, ale cílevědomé putování krajem, který dobře znali a věděli, co kde najít pro uspokojení svých potřeb. Mužové cestovali nalehko, vybaveni pouze oštěpy, vrhacími tyčemi nebo bumerangy, připraveni kdykoliv s pomocí těchto zbraní zasáhnout. Ženy je následovaly s dětmi a nůšemi, v nichž byly uloženy dřevěné mýsy a hole na rytí, jež sloužily k vyhrabávání potravy ze země nebo k lovu malých zvířat, ale také dřívka na rozdělání ohně. Jak vidno, nevlastnili toho mnoho, ale stačilo jim to k pohodovému životu.

Tento výčet osobního vlastnictví nástrojů a výbavy zároveň napovídá, jak probíhala přirozená **dělba práce** mezi muži a ženami. Členové žijící pohromadě v jedné skupině se pomalu pohybovali kolem základního tábora. Ale lovy na klokana, *wallaby* nebo emu mohly být zdlouhavé a únavné, vyžadující velkou trpělivost, sebeovládání a sebejistotu. Lovci postupovali pomalu, často s tělem pomalovaným hlinkou, se zbraní v ruce, sledující stopy zvěře nebo ptáka. V případě neúspěchu museli celý lov podnikat znovu, počínaje novým stopováním zvěře, dlouhým pronásledováním, pomalým přibližováním se k ní a konečným útokem. Výbava se lišila podle různých oblastí a podle toho, co se lovalo nebo sbíralo, ale také podle toho, jaký materiál byl k dispozici nebo jaký bylo možné získat výměnou se sousedy. Austrálci jako poslední lidé paleolitu vyráběli kamenné nože, dláta a sekery, stejně jako hroty oštěpů, jež se připevňovaly pomocí gumové pryskyřice.

K výrobě zbraní a nástrojů bylo třeba dosti velké zručnosti, ale vrcholem dovednosti byla výroba dlabaných člunů. Stavění chýší bylo v Austrálii vzácné; ve vlhčích oblastech sloužily hlavně jako ochrana proti bodavému hmyzu. Výtvarné nadání se projevovalo malováním a kreslením na lidské tělo, případně ornamentálním či

realistickým zobrazováním na kůru; je také známo skalní umění, zejména z Arnhemské země, kde tamní umělci dokázali znázorňovat zvířecí i lidské postavy na skalní stěny. Bylo to umění možná starší než známé výjevy ze slavných evropských jeskyní z franko-kantabrijské oblasti.¹⁵ Malé množství předmětů v osobním vlastnictví, absence oděvů a vzácné stavby přístřeší jsou charakteristickými znaky materiálního života australských sběračů a lovců.

Základní sociální jednotkou každé skupiny byla **nukleární rodina**, a to jak po stránce formální, tak funkční. Sestávala vždy z muže, ženy a jejich dětí. Jak za chvíli uvidíme na konkrétních příkladech, manželství nebylo možné uzavírat libovolně, ale vztahovala se k němu stálá pravidla podléhající příbuzenským či jiným zvykům. Na základě těchto pravidel se také stanovil sociální a náboženský statut pro děti pocházející z manželského páru; děti obvykle po svém otci dědily příslušnost k lokální skupině a po své matce členství k sociální skupině (k polovině, klanu nebo totemu). Ale tato pravidla nebyla nijak rigidní, v mnoha případech tomu bylo i obráceně.

Toto dělení významným způsobem ovlivňovalo pravidla uzavírání sňatků, jak o tom budeme ještě hovořit. Důležitou úlohou rodiny byla výchova dětí, které se učily nejen základním dovednostem praktického života, ale rovněž sociálnímu chování. Co je však podstatné, australská rodina byla také samostatnou ekonomickou jednotkou; byla domácností, v níž se oba partneři starali o to, jak získat a zpracovat všechno, co spolu s dětmi potřebovali ke každodennímu životu. Někdy se stávalo, že dvě nebo více rodin ze stejné nebo odlišné lokální skupiny lovily a sbíraly potravu společně. Ve všech případech však zůstávala zachována základní dělba činností mezi muži a ženami.

Ukažme si nyní, jak příbuzenská pravidla fungovala v této modelové kultuře.

Hned na začátku je vhodné upozornit na to, že příbuzenské vztahy u přírodních národů byly podstatně složitější, než jak je známe my. Vztahy příbuzenství prostupovaly celou společností a překračovaly i hranice jakéhokoliv kmene. V praxi to znamenalo, že každý jedinec, jenž přicházel do styku s jinou osobou, byl považován za příbuzného a druh vztahu mezi dvěma osobami bylo možné identifikovat. To mělo svou důležitost, protože právě na základě příbuzenského vztahu se vytvářela základní pravidla chování uvnitř společnosti.

Systém australského příbuzenství stál na čtyřech principech, se kterými je dobré se seznámit.

Nejprve se lidé dělili podle toho, zda šlo o **pokrevní** příbuzné (prarodiče, rodiče, děti, vnuci, sourozenci, bratrance), nebo o příbuzenství založené na základě sňatku (tchán, tchyně, zeť, snacha, švagr, švagrová); v tomto případě šlo o příbuzné **spřízněné**, pro něž má angličtina výraz „*in law*“ a francouzština podle pohlaví „*beau*“ nebo „*belle*“. V každé širší rodině platily pokrevní vztahy zahrnující pět věkových skupin: prarodiče, rodiče, sourozenci, děti a vnuci. V tom se Australci nelišili od nás.

A teď pozor!

Změna nastala v případě druhého principu, který sledoval postavení sourozenců matky a otce a jejich dětí: tak sestra matky a bratr otce byli klasifikováni jako „rodiče“; jejich potomci proto neměli pro generaci rodičů postavení synovců a neterí, ale byli klasifikováni jako „synové“ a „dcery“. Což zároveň znamenalo, že na úrovni své generace se nepovažovali za bratrance a sestřenice, ale za „bratry“ a „sestry“. Všichni tito příbuzní se nazývají **paralelní**, protože buď byli stejného pohlaví (matka a její sestra či otec a jeho bratr), nebo byli jejich potomky. Ti všichni tvořili kategorii příbuzných, s nimiž nebylo obvykle možné uzavírat sňatky, což znamená, že na ně byl rozšířen zákaz incestu. Ukažme si to pro přehled v tabulce 2/3.

Tabulka 2/3: Terminologie paralelních příbuzných			
Generace	Klasifikace	Obecné označení	Naše označení
rodiče	„otec“	bratr otce	strýc
	„matka“	sestra matky	teta
děti	„syn“	syn bratra otce	synovec
	„dcera“	dcera sestry matky	neteř
vrstevníci	„bratr“	syn bratra otce	bratranec
	„sestra“	dcera sestry matky	sestřenice

Z tabulky 2/3 je patrné, že klasifikace paralelních příbuzných, tedy australská terminologie příbuzenství, se lišila od té naší.

Třetí princip, jak za chvíli uvidíme, byl naopak velice důležitý pro uzavírání sňatků. Stanovil postavení nám známých příbuzných: strýců, tet, synovců, neteří, bratranců a sestřenic. V tomto případě měl bratr matky pro její děti postavení „strýce“ a sestra otce potom byla pro jeho děti „teta“. Pro děti strýce a tety platilo, že byly pro generaci rodičů považovány za „synovce“ a „neteře“ a ve své generaci potom za „bratrance“ a „sestřenice“. Všichni tito příbuzní se nazývají **křížoví**, protože buď byli odlišného pohlaví (matka a její bratr či otec a jeho sestra), nebo byli jejich potomky. Ukažme si to opět v tabulce 2/4.

Tabulka 2/4: Terminologie křížových příbuzných			
Generace	Klasifikace	Obecné označení	Naše označení
rodiče	„strýc“	bratr matky	strýc
	„teta“	sestra otce	teta
děti	„synovec“	syn bratra matky	synovec
	„neteř“	dcera sestry otce	neteř
vrstevníci	„bratranec“	syn bratra matky	bratranec
	„sestřenice“	dcera sestry otce	sestřenice

Z tabulky 2/4 je patrné, že klasifikace křížových příbuzných, tedy australská terminologie příbuzenství, byla stejná jako naše.

A nyní to nejdůležitější pro náš výklad.

Čtvrtý princip příbuzenství vyplýval ze vztahů, jež vznikaly mezi příbuznými osobami spřízněním, tedy na základě uzavření sňatku. Klasické australské systémy příbuzenství vycházely z toho, že komunita se v zásadě dělila na dvě poloviny (moiety), označme je A a B. Víme už, že tomuto uspořádání se říkalo **duální organizace**. Jejich společnou myšlenkou bylo velice jednoduché sňatkové pravidlo; jestliže si muž z poloviny A mohl vzít ženu z poloviny B, potom muž z poloviny B si musel vzít za manželku ženu z poloviny A. Ukažme si toto pravidlo pro pochopení dalšího výkladu v tabulce 2/5. Abychom mohli odlišit pohlaví, budeme mužské pohlaví vždy označovat velkým písmenem a ženské pohlaví malým písmenem.

Tabulka 2/5: Sňatky v duální organizaci		
Muž z poloviny	si musel vzít	ženu z poloviny
A		b
B		a

Z tabulky 2/5 je tedy patrné, že šlo skutečně o jednoduché pravidlo exogamie a zároveň o pravidlo prosté recipacity, kdy byla pravidla sňatku zcela indiferentní vůči pohlaví partnerů.

Jestliže však existovaly dvě lokální skupiny, žijící každá na svém území, které dodržovaly pravidlo exogamie dvou polovin, potom, aby se mohly tyto dvě lokální skupiny navzájem propojit vzájemnými sňatky, si každý jedinec musel nalézt svého životního partnera nejen ve druhé polovině, ale také v jiné lokální skupině, než kam sám patřil.¹⁶ Tak dostaneme dvě poloviny A a B a dvě lokální skupiny 1 a 2; tento systém potom tvořily čtyři **sekce**, které můžeme označit A1, A2, B1, B2. Jak vypadaly sňatky v takovém případě, ukazuje tabulka 2/6.

Tabulka 2/6: Sňatky v systému čtyř sekcí		
Muž ze sekce	si musel vzít	ženu ze sekce
A1		b2
A2		b1
B1		a2
B2		a1

Od tohoto systému, znázorněného v tabulce 2/6, pak můžeme přejít k ještě složitějšímu typu, kdy vedle dvou polovin A a B existovaly čtyři lokální skupiny 1, 2, 3, 4. Potom tento systém tvořily **podsekce**, kterých bylo osm: A1 až A4 a B1 až B4. A rovněž platilo pravidlo, že si každý jedinec musel najít svého životního partnera nejen ve druhé polovině, ale také v jiné lokální skupině, než kam sám patřil. Opět si ukážeme v tabulce 2/7, jak takové sňatky vypadaly.

Tabulka 2/7: Sňatky v systému osmi podsekcí		
Muž z podsekcce	si musel vzít	ženu z podsekcce
A1		b2
A2		b3
A3		b4
A4		b1
B1		a4
B2		a1
B3		a2
B4		a3

Za chvíli uvidíme, proč tento systém preferoval sňatky, které vidíme v tabulce 2/7. Poloviny, sekce a podsekce tvořily **sňatkové třídy** a byly páteří australské společnosti. Tato organizace výměny partnerů za účelem sňatku ale mohla fungovat jen tehdy, jestliže po-

čet sňatkových tříd byl násobkem dvou (dva, čtyři, osm). Šlo tedy obecně o binární systém, který rozvíjel dvojkovou řadu: 2^1 , 2^2 , 2^3 .

Podobně jako všechny australské jazyky patřily k jedné jazykové skupině, také příbuzenské systémy si byly podobné. Typy sňatků byly založeny na obdobných principech, i když mezi nimi byly zajímavé a významné rozdíly. Nejjednodušším případem uzavírání sňatků byl vzájemný sňatek křížových příbuzných, tedy „bratranců“ a „sestřenic“, podle australské terminologie; jestliže šlo o **matrilaterální** sňatek (syn si vzal za ženu dceru bratra matky), potom tchán ženicha byl jeho „strýc“ a tchyní nevěsty byla její „teta“; jestliže šlo o **patrilaterální** sňatek (syn se oženil s dcerou sestry otce), pak tchyní ženicha byla jeho „teta“ a tchánem nevěsty byl její „strýc“.

Těmto sňatkům (a případně ještě sňatku „strýce“ s „neteří“ podle australské terminologie, což byl také sňatek křížových příbuzných) byla v mnoha případech dávána přednost před jinými možnými sňatky. Jestliže ovšem nebyly tyto sňatky předepsány jako preferované, mohla přijít na řadu mnohem složitější pravidla uzavírání sňatků. V každém případě množství uzavíratelných sňatků bylo omezené na předepsaná pravidla, jejichž modelové situace můžeme pojmenovat podle etnograficky dobře popsanych kmenů, jež žily v severozápadní Austrálii. Názvy těchto kmenů byly *Kariera*, *Aran-da*, *Murndžin* a *Karadžeri*. Neomezíme se ale pouze na sňatková pravidla, nýbrž budeme sledovat i hru generací vyplývající z těchto pravidel. Půjde tedy o pohled „z vrcholu mohyly“.